

BOA KRISZTINA

AZ 1863–1864. ÉVI ASZÁLY ÉS ÍNSÉG BÉKÉS MEGYÉBEN

1864 elején Gergely Péter gyulai levélhordó újévi üdvözlésében e szavakkal fordult Békés vármegye lakosságához: „A mult évnél még gonoszabb / E században nem akadt; / Ezer baj, bú, nyomor között / Már könyünk is *kiapadt*.”¹ Az illető ekkor még nem tudhatta, hogy az 1864-es év sem lesz könnyebb a vármegye számára. Az említett két évben (1863–1864-ben) a XIX. század egyik legnagyobb időjárás eredetű természeti csapása, országos szintű aszály és éhínség pusztított hazánkban. A téma Békés megyei történetét a művelődéstörténetre jellemző interdiszciplinaritás jegyében kíséreljük meg bemutatni, ezért éghajlattörténeti, történeti földrajzi, kormányzat-, gazdaság- és társadalomtörténeti, valamint történeti demográfiai következtetések levonására egyaránt törekszünk.² A komparatív szemléletet hangsúlyozva, a krízisjelenségeket és megoldási lehetőségeket egyrészt a megyére vonatkozó korábbi, másrészt a más területekre jellemző 1863–1864. évi példákkal állítottuk párhuzamba. Vizsgálódásunk Békés megyére való korlátozását részint a bő forrásanyag, részint pedig az a tény indokolja, hogy a teljesség igényével fellépő elemzés megyei szinten még nem született.³

---

1 Békés Megyei Levéltár (= BéML) XV–23–2 Gyűjtemények, A Réthy- és Dobay Nyomda nyomtatványai, a működésükre vonatkozó iratok gyűjteménye, Dobay-nyomtatványok és a nyomdával kapcsolatos iratok. (= XV–23–2 Dobay-nyomtatványok.) 14/1864. Köszönöm a Békés Megyei Levéltár munkatársainak a kutatás során nyújtott segítséget.

2 Jelen dolgozattal a XXX. Jubileumi OTDK Humán Tudományi Szekciójában I. helyezést értem el. Ezúton is hálásan köszönöm témavezetőmnek, Kósa László professzornak és akadémikusnak, hogy mindvégig biztatott és támogatta a munkámat.

3 A témát általánosságban tárgyaló szakirodalom: Az 1863. évi aszályosság a magyar alföldön. Közgazdasági tanulmány. Írta: *Érkövy Adolf*. Pest, 1863.; A nagy inség 1863-ban. Írta: *Györffy Lajos*. Túrkeve, 1931. (a továbbiakban: *Györffy*, 1931.); *Györffy Lajos*: A „rettenetes esztendő”, az 1873. évi (sic!) „nagyinség” emlékezete. In: Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1978. Szerk.: Kaposvári Gyula. Szolnok, 1978. (a továbbiakban: *Györffy*, 1978.) 91–103. p. A kérdésről újabban: *Kósa László*: Természeti csapások és civilizációs következményeik a 19. században Magyarországon. In: *Ethnographia*, 120. (2009) 3. sz. (a továbbiakban: *Kósa*, 2009.) 237–256. p. Számos olyan munka van továbbá, amelyben egy-egy szempont a hangsúlyos, azonban ezek felsorolását mellőzzük, helyette néhány nézőpontot és szerzőt emelünk ki: (1) vízügyi: Ihrig Dénes, Károlyi Zsigmond, Dóka Klára; (2) társadalomtörténeti: Dénes György,

Az időjárás megváltozása és az aszály eljövetele

Az éghajlattörténeti periodizációban a hosszú XIX. század első felét (az 1850–1860-as évekig) igen jelentős lehülés jellemezte. Az előző időszakot meghatározó éghajlati karakter⁴ ismételt feltűnése alapján e periódust a kis jégkorszak visszatérésének tekinthetjük. A hűvös, csapadékos éghajlat az 1812–1817 közötti években dominált. A lehülés következményeként az 1810–1820-as évektől kezdve előrenyomuló gleccserek 1855–1860-ra majdnem elérték a XVI–XVII. század fordulóján épített végmorénáikat.⁵ Hazánkban az éghajlati változások legfontosabb jegye a kis jégkorszak időszakában a „természetes évszakok” időtartamának és időhatárainak módosulása volt. A kemény tél december–január fordulóján kezdődött, és március végéig elhúzódott, míg az áprilisban beköszöntő tavasz júniusig tartott, a rövid nyár júliusra és augusztusra korlátozódott, és az évet a hosszúra nyúlt, hűvös és csapadékos ősz zárta le.⁶ A század első felében visszatérő kis jégkorszaknak az 1855-től kezdődő, és az 1860-as években tetőző meleg, száraz nyarak vetettek véget, ezzel elkezdődött a jelenkori felmelegedés korszaka. A tartós, folyamatos meleg időjárás azonban csak a század második felének vált általános jellemzőjévé.⁷

Az említett általános éghajlati jellemzőktől függetlenül, hazánkban a XIX. század első felében (1863–1864-ig) több negatív és pozitív irányú időjárási kilengés okozott természeti csapást. Ezek többnyire az ország egy-egy területére, ritkábban az egész országra terjedtek ki, és rövid lefolyásúak voltak — időtartamuk néhány hónaptól maximum néhány évig változott. A bő esőzések csapadéktöbblettel jártak, a csapadék hiánya pedig tartós szárazságot, aszályt

---

Sashegyi Oszkár, Szabó Ferenc; (3) éghajlattörténeti-földrajzi: Réthly Antal, Rác Lajos; (4) helyi válságkezelés: Zsoldos István, Sipos István.

4 A kis jégkorszakot jellemző hűvös-csapadékos éghajlati karakter a XVII. század elejétől a XVIII–XIX. század fordulójáig volt meghatározó a Kárpát-medencében. *Rác Lajos: Magyarország éghajlattörténete az újkor idején.* Szeged, 2001. (a továbbiakban: *Rác*, 2001.) 271. p.

5 *Rác Lajos: Éghajlati változások a középkori és kora újkor Európában.* In: *Európa híres kertje. Történeti ökológia tanulmányok Magyarországról.* Szerk.: R. Várkonyi Ágnes – Kósa László. Bp., 1993. (a továbbiakban: *Rác*, 1993.) 67–86. p., itt: 83. p.; *Rác*, 2001. 269. p.

6 *Rác*, 2001. 269. p.

7 *Rác*, 1993. 84. p.; *Rác*, 2001. 269–271. p.

idézett elő. Az aszályt a humanitárius katasztrófák rendszerén belül, a természeti csapások közé sorolva definiálhatjuk.⁸

Érkövy Adolf az 1863-at megelőző 73 évben 22 ínséges évet számolt össze hazánkban, ebből 19-et tulajdonított a tartós szárazságnak.⁹ Egy 1864-es emlékirat 75 évre visszamenőleg ugyanezen adatokat közölte.¹⁰ Az 1867-et megelőző 77 évben 23 „rossz” esztendőről ír művében Keleti Károly. Szerinte ezekből 19-et okozott az aszály és csupán négyet a sok nedvesség és fagy.¹¹ Megközelítőleg így vélekedik Katus László is, aki a XIX. századi Alföldön 28 ínséges évet említ, melyek közül 22-t a száraz, forró nyár, míg hatot a bő csapadék idézett elő.¹² Az említett adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a század elejét általánosan jellemző csapadékos időjárás mellett gyakoriak voltak az aszályos évek.

Az 1790-ben, 1794-ben és 1797-ben egyaránt meglévő aszályt 1792-ben nedvesség váltotta fel.¹³ 1801–1802-ben a Dunántúlon pusztított szárazság és éhínség, majd ezt országszerte száraz évek követték (1803, 1805 és 1811).¹⁴ Az 1813 és 1817 között Erdélyt sújtó szakadatlan esőzések nagyarányú terméspszultást, éhínséget és tömeges éhhalált eredményeztek.¹⁵ 1819–1822 és 1830–1832 között, majd 1836-ban, valamint 1841-ben is aszályos időről számoltak be,¹⁶ míg 1838-

8 *Faragó Tamás*: Humanitárius katasztrófák Máramaros vármegyében a középkortól az első világháborúig I. In: *Történeti Demográfiai Évkönyv 2005*. Szerk.: Faragó Tamás – Őri Péter. Bp., 2006. 19–78. p., itt: 21. p.

9 *Érkövy A.*: i. m. 11. p.

10 Emlékirat az országos csapásként meg-megújuló aszályosság okai és elhárítása módja felett. Közreadja: Országos Magyar Gazdasági Egyesület. Pest, 1864. 2–3. p.

11 Hazánk és népe. A közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából. Írta: *Keleti Károly*. Bp., 1889. 11. p.

12 *Katus László*: Az 1863–64. évi aszály és éhínség az Alföldön. In: *A fogyasztás társadalomtörténete*. Szerk.: Hudi József. Bp.–Pápa, 2007. (Rendi társadalom — polgári társadalom, 18.) 7–11. p., itt: 7. p. **Itt szeretném megköszönni Kővér György történésznek, hogy a Katus-tanulmányra felhívta a figyelmemet.**

13 *Érkövy A.*: i. m. 10–11. p.; *Györffy*, 1931. 5. p.; *Györffy*, 1978. 92. p.

14 *Érkövy A.*: i. m. 10. p.

15 *Kósa László*: Természeti csapások — tömegkommunikáció — társadalmi együttérzés. In: *Uő: Nemesek, polgárok, parasztok. Néprajzi, történeti antropológiai és művelődéstörténeti tanulmányok*. Bp., 2003. (Osiris könyvtár. Néprajz, antropológia) (a továbbiakban: *Kósa*, 2003.) 246–257. p., itt: 248. p.; *Kósa László*: A polgári társadalom korának művelődése I. (A XVIII. század végétől 1920-ig). In: *Magyar művelődéstörténet*. Szerk.: *Uő*. 3. kiad. Bp., 2006. 315–418. p., itt: 330. p.

16 *Érkövy A.*: i. m. 10–11. p.

ban árvíz lepte el Pest-Budát.¹⁷ Néhány évvel később, az 1846–1847-es aszályt éhínség kísérte. 1852-ben és 1857–1858-ban szintén aszály, 1853-ban pedig csapadékbőség fordult elő.¹⁸

Békés megyében a „nagy inség” előtt, a XIX. század folyamán több időjárási katasztrófát találunk. 1794–1795-ben aszály és éhínség,¹⁹ majd 1804–1805-ben a bő csapadék és árvizek — 1804-ben Szarvason, 1805-ben Gyulán²⁰ — tették tönkre a termést.²¹ 1813–1854 között végzett időjárási megfigyeléseket Tormássy Lajos Gyulán.²² Az 1814–1817 közötti negatív időjárási kilengések tragédiák sorozatát idézték elő: 1814-ben, 1815 decemberében, 1816. április 16-án, továbbá 1817-ben a Körösök és a Berettyó árvizei pusztítottak, 1815. június 21-én jégeső esett, majd 1816. január 29-én jeges fergeteg és orkán tombolt. Megemlíthetjük még az 1824. évi szárazságot,²³ az 1844. és 1855. évi árvizeket és az 1846–1847. évi inséget.²⁴

Az 1860-as években, 1861–1867 között, természeti csapások sorozata, láncfolyamata komoly kihívások elé állította a kormányzatot és a társadalmat. Országosan és Békés megyében is 1861-től kezdve száraz, aszályos időjárás volt, 1862-ben rossz termés, takarmányszükség állt elő,²⁵ majd a keleti marhavész,²⁶ 1866–1867-ben pedig aszály²⁷ és kolerajárvány²⁸ pusztított. Mindezek mellett gyakran fordult elő helyi jellegű árvíz, jégverés, vihar és tűzvész. A „hét szűk esztendő” alatt hosszabb-rövidebb ideig mindvégig jelenlévő száraz, meleg

---

17 *Kósa*, 2003. 250., 254. p.

18 *Érkövy A.*: i. m. 11. p.

19 *Erdmann Gyula*: Természeti csapások sorozata Békés megyében 1815–1816. In: Körösök vidéke. Honismereti füzet 1991. Szerk.: Uő. Gyula, 1991. (Körösök vidéke, 4.) 120–126. p., itt: 120. p.

20 *Réthly Antal*: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1801–1900-ig. I. köt. Bp., 1998. 47., 51. p.

21 *Erdmann Gy.*: i. m. 120–121. p.

22 Rendkívül melegek (35 °C felett) voltak a következő évek: 1823–24, 1827–28, 1833–34, 1836, 1841 és 1848. Meglehetősen hideg (-20 °C alatt) értékeket mértek ezen években: 1813, 1823, 1830, 1836, 1840, 1848–50. *Réthly A.*: i. m. 112–113. p.

23 *Réthly A.*: i. m. 250–251. p.

24 *Erdmann Gy.*: i. m. 123–125. p.

25 *Érkövy A.*: i. m. 11. p.; *Györffy*, 1931. 6. p.; *Györffy*, 1978. 94. p.

26 *Györffy*, 1931. 6. p.; *Györffy*, 1978. 94. p.; *Keleti K.*: i. m. 93. p.

27 *Réthly A.*: i. m. 525–526. p.

28 *Réthly A.*: i. m. 527. p.

időjárás 1863–1864-ben tetőzött: az ország jelentős részét érintő aszály óriási krízist idézett elő. Ezek ismeretében joggal nevezte naplójában Podmaniczky Frigyes az 1863–1866 közötti időszakot a megpróbáltatás éveinek.²⁹

1863 elején a tudományos élet több jeles képviselője is felhívta a figyelmet a természeti környezetbe való mesterséges beavatkozás káros következményeire, valamint utalt egy, a közeljövőben bekövetkező természeti csapás lehetséges eljövételére. Lónyay Gábor politikus és mezőgazdasági író az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1863. január 5-i ülésén terjesztette elő javaslatát. Sürgette az Alföldön a fáültetést, ami szerinte „nemcsak klimatikus szempontból kívánatos, de a folyók szabályozásával, az álló vizek lecsapolása s kiszáritásával előre látható az alföldi gazdaságot már is sujtoló gyakori szárazság növekedése, ennek mérséklése tekintetéből”.³⁰ Úgy vélte, hogy a fáültetést az utak mentén a községek kötelességévé kell tenni.³¹ 1863 tavaszán Hunfalvy János földrajztudós a *Budapesti Szemle*ben ismertetette Anton Kerner osztrák botanikus *Das Pflanzenleben der Donauländer* című művének a Tisza-szabályozás lehetséges káros következményeit tárgyaló részét.³² Kerner az éghajlat alakításában a legfontosabb tényezőnek a posványokat (mocsarakat) és az erdőket tartotta, ennek megfelelően vizesítési csatornák építését és fáültetést indítványozott.³³ Hunfalvy mind Kerner, mind gr. Andrassy Manó — a folyók felső részeiben rekeszek és zsilipek építését javasló politikus — elképzeléseit pártolta, és hozzátette, hogy a vizek szabályozásánál és a mocsarak lecsapolásánál a „természetbuvárok” véleményét is érdemes megfontolni.³⁴

A tudomány képviselőinek felhívásai azonban figyelmen kívül hagytattak, és 1863 késő tavaszán már országszerte elviselhetetlenné vált a szárazság. Földrajzilag az aszály az Alföldre, ezen belül a Berettyó és a Körösök melléke, a Sárrét, a Nagykunság és a Hortobágy melléke tájegységekre terjedt ki.³⁵ A

---

29 Naplótöredékek 1824–1887. Írta: Podmaniczky Frigyes. 3. köt. 1850–1875. Bp., 1888. 200. p.

30 Lónyay Gábor: A magyarországi erdők fenntartása, a községi erdők feletti felügyelet, s a fáültetések érdekében. In: Erdészeti Lapok, 2. (1863. március) 3. füzet. 81–89. p., itt: 82. p.

31 Lónyay G.: i. m. 88. p.

32 Vö. Hunfalvy János: A Tiszaszabályozás következményeiről. In: Budapesti Szemle, 17. köt. (1863) 224–234. p., itt: 225. p.; Kósa, 2009. 237. p.

33 Hunfalvy J.: i. m. 227–232. p.

34 Hunfalvy J.: i. m. 234. p.

35 Dankó Imre: Az 1863. évi „nagy ínség”, mint Isten büntetése. In: Református Tiszántúl, 16. (2008) 5. sz. 13–17. p., itt: 14. p.

levéltári forrásokból és a szakirodalomból kiindulva³⁶ feltételezhető azonban, hogy ennél jóval tágabb területet érintett részben vagy egészben a tartós szárazság, ezért a pusztítás mértéke alapján két kategóriába soroltuk a mellékelt térképen³⁷ látható, aszály sújtotta közigazgatási egységeket (vármegyéket és kiváltságolt területeket). A sötét árnyalatú csíkozással jelölt első kategóriába a jelentős károkat elszenvedett területek — 29 közigazgatási egység — tartoznak: Abaúj, Arad, Bács, Békés (a legsötétebb árnyalattal és vastag szegéllyel külön kiemelve), Bihar, Csanád, Csongrád, Heves, Krassó, Pest, Szabolcs, Temes, Torontál és Zemplén vármegyék, a jászkun és a hajdú kerületek, valamint a szabad királyi városok (Buda, Pest, Kecskemét, Szabadka, Zombor, Újvidék, Temesvár, Versec, Arad, Szeged, Nagyvárad, Debrecen, Kassa). A 18 közigazgatási egységet magában foglaló második csoportot Zala, Veszprém, Komárom, Esztergom, Nógrád, Borsod, Turóc, Liptó, Szepes és Szatmár vármegyék, valamint a szepesi 16 város kerülete, Kővár vidéke és a szabad királyi városok (Komárom, Esztergom, Késmárk, Lócse, Szatmárnémeti, Nagybánya) alkotják, ezeket világos árnyalatú csíkozással szemléltetjük.

Az említett közigazgatási egységekben legalább 519 települést és közel 1,7 millió lakost érintett az aszály. Országosan 5 millió kat. hold³⁸ mezőgazdasági területet (2,8 millió hold szántó, 1,4 millió hold legelő és 800 000 hold rét) tett

---

36 Magyar Országos Levéltár (= MOL) D 189 Abszolutizmuskori Levéltár, Magyar Királyi Udvari Kancellária, Általános iratok, Acclusa, No. 11/1863. 407. doboz. (= D 189 Ált. ir.) 12281/1863., 13767/1863.; *Érkövy A.*: V., 2–3. p.; *Emlékirat*: i. m. 1. p.; *Katus L.*: i. m. 7. p.; *Statistikai Közlemények*, 4. (1864) 6. köt. 284. p.; *Boross István*: Ínségesek és napszámok a cseszneki alsó járásban. Vizsgálódások az 1867. évi napszámok-listák kapcsán. In: *Helytörténeti tanulmányok. Válogatás a Pápai Levéltári Napok előadásaiból.* Szerk.: Petrik Iván. Pépa, 2011. (A Pápai Levéltár kiadványai, II.) 145–169. p., itt: 146–147. p.

37 Vö. I. sz. melléklet. Itt szeretném köszönetemet kifejezni Nagy Bélának, az MTA TTI térképész munkatársának, hogy az 1863–1864. évi közigazgatási viszonyokat tartalmazó térképét rendelkezésemre bocsátotta.

38 Földmérték, 1 katasztrális hold 1600 négyszögölnek vagy 57,5 árnak feleltethető meg. *Bogdán István*: Magyarországi hossz- és földmértékek 1601–1874. Bp., 1990. (A MOL kiadványai, IV. Levéltárban és történeti forrástudományok, 6.) 578. p.

tönkre. Békés vármegye mind a 22³⁹ vagy 23⁴⁰ településére kiterjedt az aszály. A Békés megye egészét kitevő „ínségi tér” 503 734 hold volt, és ekképpen oszlott meg: 282 682 hold szántóföld, 83 765 hold rét, valamint 137 286 hold legelő.⁴¹

Ahhoz, hogy az aszály okozta kárt, valamint annak helyreállítását a 180 586 fő⁴² népességű Békés vármegyében elemezni tudjuk, meg kell ismerkednünk a téma tágabb kontextusával, a megye korabeli történeti földrajzi viszonyaival: a természeti, gazdasági, társadalmi, közigazgatási és kormányzati sajátosságokkal. Az Alföld peremvidékén fekvő vármegyét északról a jászkun kerület és Szabolcs vármegye, valamint Bihar vármegye egy része, keletről Bihar és Arad vármegyék, délről Arad, Csanád és Csongrád vármegyék, nyugatról pedig Csongrád és Heves vármegyék, illetve a jászkun kerület határolták.⁴³

Domborzatilag — néhány magaslattól (ún. halomtól) eltekintve — síkságot,⁴⁴ vízrajzilag összetett folyóhálózatot látunk Békésben. A Fehér-Körös Gyula mellett, a Fekete-Körös Doboz mellett lépett a megye területére. A két Körös Békésnél egyesült, innentől Kettős-Körösnek nevezzük őket. A Kettős-Körös Békéstől Köröstarcsa északi részéig terjedt ki, itt felvette a Sebes-Körös, amellyel a Körösladány és Gyoma közötti szakaszon egyesült Hármás-Körös néven. További folyó volt a Hármás-Körösbe ömlő Berettyó. A Gyepes vízének levezetését szolgálta a Gyepes-csatorna. A mocsarak közé tartozott a Gyepes Óvári-rétsége, a Sebes-Körös Sárrejte és a Berettyó Sárrejte. Tavak helyett ún. „álló pocsolyás helyek”, erek és nádasrétek léteztek Gyula, Békéscsaba, Békés, Öcsöd stb. településeken.⁴⁵

---

39 Magyarország helynévtára. A különféle kormányzati ágak szerinti beosztás kimutatásával mint az 1863. év elején fennállott. Orts-Lexicon des Königreichs Ungarn. Mit Bedachtnahme auf die verschiedenen Zweige der Verwaltung wie solche am Anfang des Jahres 1863. bestand. Összeáll.: B[alajthy Imre] – R[eviczky Sándor] – A[ranyossy Sándor] – P[eöcz Elek]. Pest, 1863. 16. p.

40 MOL D 189 Ált. ir. 13767/1863. Az irat nem nevezi meg az egyes településeket, így nem tudjuk, hogy miért említ eggyel több települést (23-at), mint a korabeli helynévtár (22). A továbbiakban a helynévtár 22 települését vesszük alapul.

41 MOL D 189 Ált. ir. 13767/1863.; Statistikai Közlemények, 4. (1864) 6. köt. 285. p.

42 MOL D 189 Ált. ir. 13767/1863.

43 Vö. Fényes Elek: Magyarország leírása. 1. rész. Magyarország általánosan. Pest, 1847. 356–357. p.; Palugyay Imre: Magyarország történeti, földtani s állami legújabb leírása. Békés–Csanád, Csongrád és Hont vármegyék leírása. 4. köt. Pest, 1855. 29. p.

44 Haan Lajos: Békés vármegye hajdana. 1. köt. Történelmi rész. Pest, 1870. 52. p.

45 Vö. Haan L.: i. m. 53. p.; Palugyay I.: i. m. 32–34. p.

A megye éghajlatát általánosságban a mérsékelt jelzővel illetve az utókor, de gyakoriak voltak a szelek.⁴⁶ A kedvező éghajlatnak és a többnyire porhanyós fekete humuszföldnek köszönhetően a vármegye bővelkedett terményekben és állatokban, erről Fényes Elek így írt: „Általában Békés Magyarországnak leggazdagabb vármegyéje, s termékenységben vele csak Csanád és Torontál vetekedhetnek”.⁴⁷ A gabonafélék közül búzát, árpát, zabot, kölest és tengerit termesztettek. A zöldségek között a hagyma, a gyümölcsöknél a szőlő, a meggy, a szilva, a cseresznye és az alma örvendett népszerűségnek. A sok, jó minőségű legelő és rét kedvezett az állattenyésztésnek, szarvasmarhát, lovat, juhot és sertést tenyésztettek.⁴⁸ A terményeket a gyulai hetivásáron, valamint a pesti, nagyváradi és aradi piacokon értékesítették.⁴⁹ Az ipart tekintve a több szeszgyár és gőzmalom emelhető ki.⁵⁰

A közigazgatási és a vallási állapotok megvilágításához rendkívül jó szolgálatot tesz az a helységnévtár, amit a Helytartótanácsa négy tisztviselője⁵¹ jelentetett meg 1863-ban. A kiadvány Békés vármegyét az 1857. évi népszámlálás szerinti népességszám és az 1862. évi közigazgatási adatok alapján mutatja be.⁵² Közigazgatásilag a megye 6 járásra — nevüket központjukról kapták — a gyulai, a csabai, a szarvasi, a békési, az orosházi és a szeghalmi járásra oszlott.⁵³ A megyeszékhely és a megyegyűlések helyszíne Gyula volt.⁵⁴ A 6 járásban található 22 település (1 rendezett tanácsú mezőváros, 5 mezőváros, 16 község és az ezekhez tartozó puszták) képezték a megye településhálózatát.⁵⁵ A megyében 5 felekezet képviseltette magát: a római katolikusok a nagyváradi, a görög katolikusok a nagyváradi, az ortodoxok az aradi és a bácskai egyházmegyéhez, míg az evangélikusok a bányai, a reformátusok a tiszántúli egyházkerülethez tartoztak.⁵⁶

---

46 *Palugyay I.*: i. m. 30. p.

47 *Fényes E.*: i. m. 357. p.

48 *Fényes E.*: i. m. 358–359. p.; *Palugyay I.*: i. m. 51–60. p.

49 *Palugyay I.*: i. m. 107. p.

50 *Palugyay I.*: i. m. 109–111. p.

51 Balajthy Imre, Reviczky Sándor, Aranyossy Sándor és Peöcz Elek. *Dányi Dezső: Az 1850. és 1857. évi népszámlálás*. Bp., 1993. 19. p.

52 *Dányi D.*: i. m. 19. p.

53 *Helynévtár*: i. m. 16. p.; Magyarország tiszti névtára. 1863. Pest, 1863. 54. p.

54 Vö. *Haan L.*: i. m. 52. p.; *Helynévtár*: i. m. 16. p.

55 *Helynévtár*: i. m. 16. p.

56 *Helynévtár*: i. m. 84. p.

A vármegye főbb tisztségviselőit fontosnak tartjuk megemlíteni, hiszen őket is érintette valamilyen formában az aszály, illetve többen közreműködtek a problémák elhárításában.⁵⁷ Az egyes tisztségviselőket a következő táblázat tekinti át:

A megye élén

Kis János⁵⁸ főispáni helytartó, megyei kormányzó

Főbb központi tisztségviselők

Weinzierl Zsigmond ⁵⁹	első alispán
Herberth Antal	másodalispán
Marjalaky Károly	főjegyző
Méhes Lajos	első aljegyző
Bede József	másodaljegyző
Valovits Károly	főügyész
Fábry Márton	alügyész
Bochdanetzky Ignác	főpénztárnok
Bayer József	alpénztárnok
Hugyecz Pál	főszámvevő
Szombathelyi Gyula	alszámvevő
Galgóczy Gábor	főorvos
Tölczel János	levéltárnok
Szilágyi László	várnagy

Fontosabb járási tisztségviselők (szolgabírák)

Szánthó Alajos	gyulai járás
Lázár Imre	csabai járás
Kontur József	szarvasi járás
Nagy József	békési járás
Brudkovszky György	orosházi járás
Igaz Károly	szeghalmi járás

57 *Tiszti névtár*: i. m. 53–54. p.

58 Kis János 1861. december 20. — 1864. június 15. között megszakításokkal töltötte be e tisztséget. Betegeskedése miatt 1863. december 25. — 1864. február 4. között, valamint 1864. június 6-tól Weinzierl Zsigmond helyettesítette. *Héjja Julianna Erika*: Békés vármegye archontológiája. (1699) 1715–1950. Főispánok és alispánok. Gyula, 2002. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből, 8.) 126–127., 216. p.

59 Weinzierl Zsigmond 1862. április 15. — 1867. január 6. között viselte e tisztséget. *Héjja J. E.*: i. m. 52. p.

A gazdasági krízis a sajtóban és a kormányzat reakciója

1863 tavaszán már érezhetően megváltozott, és egyre elviselhetetlenebbé vált az időjárás. Podmaniczky Frigyes május 2–3-án járt Békéscsabán, és újtjáról naplójában feljegyezte, hogy „a légkör át volt hatva portól s mint köd, úgy nehezedett az élő lényekre”.⁶⁰ Nem sokkal később, május 27-én, Aszódon is még a békéscsabai út hatása alatt volt, ekkor a Szaharát megjárt zarándokhoz hasonlította magát.⁶¹

A sajtó kicsit megkésve, csak júliustól kezdve foglalkozott komolyabban az aszály okozta pusztítással, előtte elszórt tudósítások jelentek meg. A júliusi „híradások” viszont nyilvánvalóan a több héttel korábbi időjárásra vonatkoztak. Békés és vele együtt Csanád, Csongrád, valamint Torontál vármegyék állapotát illetően a *Vasárnapi Ujság* kevés terméstről, számos elhullott marháról, valamint arról számolt be, hogy az egyes gazdák a tüzelésből megmaradt többéves fűtőszalmájukkal etették állataikat.⁶² Köröstarcsán az aszály és a jégverés kettős csapása által a búza „az idén a magot is alig, némely helyen pedig éppen nem adta meg”.⁶³ Szintén a vetésre utalva írta a *Független*, hogy ahol „az őszi legjobban fizetett, [most] a két magot nem haladta meg”.⁶⁴ Csabától Kétegyházáig a kukorica nagysága egy araszt tett ki, sok helyen kiszáradt, így a termés a semmivel lett egyenlővé, a takarmány a normális 1/20-a.⁶⁵ Láthatjuk tehát, hogy Békés megyében a legjobb termés sem adott két magot, de többnyire semennyit sem.⁶⁶ A *Honban* megjelenő tudósítás szerint Szarvason a legelők kopárak, rajtuk csak „az apróbb forgó szelek játszadoznak”. A Körösök vize is leapadt, át lehetett rajtuk sétálni.⁶⁷ A szomszédos megyében fekvő Túrkeve halásza a Berettyó kiszáradása miatt kötelezettségük alóli feloldozásukat kérték az ecsegi városi tanácstól.⁶⁸ E tényből vélhetően az is következett, hogy a Berettyó nem messze lévő Békés megyei szakasza is kiszáradt.

---

60 Podmaniczky F.: i. m. 203. p.

61 Podmaniczky F.: i. m. 207–208. p.

62 Vasárnapi Ujság, 1863. június 14. 213. p.

63 Vasárnapi Ujság, 1863. augusztus 2. 278. p.

64 Független, 1863. augusztus 5. 123. p.

65 *Érkövy A.*: i. m. 6. p.

66 *Érkövy A.*: i. m. 3. p.

67 A Hon, 1863. augusztus 6. 1. p.

68 Györffy, 1931. 7. p.; Györffy, 1978. 94. p.

Az emberek az élelemhiányt látva inségeledeleket ettek, ez azonban csak ideig-óráig enyhítette éhségüket, a problémát nem oldotta meg. Az inségeledelek nem számítottak újkeletű jelenségnek, már az 1785–1787. évi máramarosi és az 1817. évi erdélyi éhínség idején is ismerték a fakéregből vagy korpából készített kenyeret.⁶⁹ Szarvason, 1863-ban a táplálónak tartott paszulyt ették inségeledeledeledeledek gyanánt.⁷⁰

Az említett napló és az újságrészletek mind-mind egy komplex gazdasági krízis egy-egy elemét tárják elénk, melyek folyamatba illeszthetők: a tartós szárazság következtében a vetőmagok nem keltek ki vagy kiszültek, a legelők és a rétek kiégtek, a folyók kiapadtak, a kutak kiszáradtak. Mindezen — egyenként is komoly problémát okozó — tényezők élelem- és takarmányhiányhoz, az állatállomány nagyarányú pusztulásához, a vadak számának csökkenéséhez, valamint a gazdasági életre rendkívüli befolyással bíró árak megváltozásához vezettek.⁷¹

Haan Lajos a naplójában összehasonlította az 1863. és 1864. évi békéscsabai gabonaárakat. Az aszály kezdetén a gabona ára a sokszorosára nőtt: 1 köből⁷² tiszta búza 15 Ft, a kétszeres 11 Ft, az árpa 8 Ft, a kukorica 8 Ft, a zab pedig 7 Ft volt, míg a következő évben már normális árakkal számolhatunk, 1 köből tiszta búzáért 5 Ft-ot, a kétszeresért 3 Ft-ot, az árpáért 1,6 Ft-ot, a kukoricáért 1,4 Ft-ot és a zabért 1 Ft-ot fizettek.⁷³ Gyulán a takarmány ára nőtt meg különösen, és 1863. június elején zabot, szénát és szalmát már nem lehetett kapni.⁷⁴ Békésen

---

69 Vö. *Gáti István*: Második József a' maramarosi éhségben. Pest, 1792. 87., 120. p.; História, ezen 1817-dik Esztendőben uralkodott Rendkívül való éhségről. Kiadja: *Szabó Ferenc*. H. n., 1817. (a továbbiakban: *Szabó*, 1817.) 9–10. p.

70 Vasárnapi Ujság, 1863. szeptember 20. 338. p.

71 Vö. *Kósa*, 2009. 242. p.

72 Száraz úrmérték, 1850-től 1 köből általánosan 122,96 l-t vagy 92,22 kg-ot jelentett. *Bogdán István*: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Bp., 1991. (A MOL kiadványai, IV. Levéltár és történeti forrástudományok, 7.) (a továbbiakban: *Bogdán*, 1991.) 606. p.

73 Haan Lajos naplója. Részletek. Szerk.: *Papp János*. Békéscsaba, 1971. (Bibliotheca Bekesiensis, 6.) 92. p.

74 Békés Megyei Levéltár (= BéML) IV-B-251-a Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok, Polgári kor, Békés vármegye főispáni helytartójának iratai, Elnöki iratok, Kis János főispáni helytartó iratai. (= IV-B-251-a Elnöki ir.) 4. doboz. 480/1863.

még lehetett szalmát kapni, de 1 kocsiért 8-9 Ft-ot fizettek.⁷⁵ Augusztus elején, Szarvason már kedvezőbbek voltak az árak, 1 köből búza 9 Ft, a kukorica 7 Ft, az árpa 6 Ft,⁷⁶ ehhez hasonlítottak a békési árak is.⁷⁷ Ezzel párhuzamosan a lábas- és aprójószágok ára jelentősen visszaesett. Békésen 1 meddő tehén 15-20 Ft-ba került.⁷⁸ A Békés megyétől nem messzi Makón 1 pár szarvasmarha 40-50 Ft-ért, a fejős tehén 8-12 Ft-ért és a sertés 5-7 Ft-ért kelt el.⁷⁹ Kisújszálláson az 1862-ben 150-200 Ft értékű páros jószágokat az aszály idején 10-12 Ft-ért árulták.⁸⁰ 1864-ben, a bő termés után, azonban leestek a gabonaárak, ami a szegényekre nézve „még nagyobbra hasogatá (...) az elmúlt évben ejtett sebeket”.⁸¹

A folytonos vihar, érzékeny hideg, napfény és tartós szárazság⁸² furcsa egyvelegét nemcsak Podmaniczky, hanem a közigazgatást irányító országos kormányzések, a Magyar Királyi Udvari Kancellária (élén gr. Forgách Antal,⁸³ majd gr. Zichy Hermann⁸⁴ főkancellárral) és a Magyar Királyi Helytartótanács (élén gr. Pálffy Móríc⁸⁵ helytartóval) is észlelték. A Kancelláriához hamar eljutottak a gazdaságot ért csapás hírei: a Tisza mellékén és a Bánátban a termés kedvezőtlen, eltűntek a legelők és takarmányra sincs kilátás. Mindezek tudatában a Kancellária május 31-én rendeletben utasította a Helytartótanácsot, hogy „Abonyi István tanácsnokát minden halasztás nélkül küldje ki a szárazság által sújtott vármegyékbe”. Abonyi feladatát abban jelölte meg, hogy az egyes

---

75 Emlék irat Békés városának a legelső megülésétől kezdve az 1893-ik esztendő végéig. Összeáll.: *Somlyai Gábor*. Békés, 1894. 173. p.

76 A Hon, 1863. augusztus 6. 1. p.

77 Magyar Sajtó, 1863. szeptember 30. 915. p.

78 *Somlyai G.*: i. m. 174. p.

79 *Érkövy A.*: i. m. 8. p.; *Sipos István*: Makó és az 1863. évi országos aszály. Makó, 2001. (Szirbik Miklós Társaság füzetei, 14.) 7. p.

80 *Zsoldos István*: Gazdasági és társadalmi viszonyok Kisújszálláson az 1863. évi aszály idején. In: A kisújszállási Móríc Zsigmond Gimnázium és Közgazdasági Szakközépiskola jubileumi évkönyve. Szerk.: Szabó Lajos. Szolnok, 1979. 225–272. p., itt: 234. p.

81 *Keleti K.*: i. m. 93. p.

82 *Podmaniczky F.*: i. m. 203. p.

83 Gr. Forgách Antal 1861. július — 1864. április 22. között volt főkancellár. *Sashegyi Oszkár*: Az abszolutizmuskori levéltár. Bp., 1965. (A MOL kiadványai, I. *Levéltári leltárak*, 4.) (a továbbiakban: *Sashegyi*, 1965.) 103., 373. p.

84 Gr. Zichy Hermann 1864. április 22. — 1865. június 26. között töltötte be a főkancellári tisztséget. *Sashegyi*, 1965. 103., 114. p.

85 Gr. Pálffy Móríc altábornagyot 1861. november 5-én nevezte ki az uralkodó Magyarország királyi helytartójává, tisztségét 1865. július 18-ig töltötte be. *Sashegyi*, 1965. 92., 114. p.

megyék vizitálása során tanácskozzék a megyei kormányzókkal és birtokosokkal, valamint tapasztalatairól és a káros következmények meggátolására, enyhítésére javasolt módszerekről tegyen jelentést a Helytartótanácsnak. Azt is meghagyta a Kancellária, hogy Abonyit útján a budai császári-királyi pénzügyi igazgatóság egy kiküldöttje kísérje el.⁸⁶ Természetesen a Helytartótanács sem maradt tétlenül, június 2-án az aszály sújtotta vármegyék lakosságát — köztük Békést is — és a kerületeket az időjárás rendszeres figyelésére szólította fel.⁸⁷

A pusztítás mértékét látva, 1863. június 8-án, már konkrét intézkedéseket tett közzé a Helytartótanács. Utasította a megyei, a kerületi és a városi kormányzás irányítóit, hogy legyenek jelen az adott területen, hiány esetén vetőmagról a kiküldött biztos gondoskodjon. Szükség esetén az inségesek a magtárak készletéből részesülhettek, továbbá az érintett területek az eddigi rendelkezésekről június 24-ig terjesszenek be jelentéseket, hogy időben megkaphassák az uralkodói vetőmag- és gabonasegélyt.⁸⁸ Kis János a Helytartótanács június 2-i és 8-i levelére reagálva, június 12-én levelet írt a járások szolgabíráinak. Olyan kimutatás elkészítését kérte tőlük, amelyben községenként kellett megjelölniük a terméketlenség és a vetőmagszükséglet mértékét, illetve a kereset nélküliek számát.⁸⁹ A Békés Megyei Gazdasági Egyesület pedig június 19-i igazgatóválasztmányi gyűlésén egy állandó bizottmányt nevezett ki,⁹⁰ melynek elnöke Urszinyi Andor lett, feladata pedig a következő volt: „a szűk termés okozta inség enyhítésén teljes erejéből működni s különösen tanácssal és erkölcsileg az egyeseket és községeket támogatni”.⁹¹ A főispáni helytartó június első felében több levélben is érdeklődött a Helytartótanácsról a további intézkedésekről. A kormányzók ezekre június 21-én válaszolt, a megyei hatóságoktól célszerű, feltűnésmentes intézkedéseket kért, nehogy az „önsegítségrei törekvés zsibbasztassék, és nagyobb félelem ’s rettenés okoztassék”. A Helytartótanács arra buzdította a lakosokat, hogy elsősorban

---

86 Magyar Országos Levéltár (= MOL) D 216 III. 8/A. Abszolutizmuskori Levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, Közigazgatási második kútfő, Ínségügyek: adóhátralék, segélyek, kölcsönök. 160. csomó. 47788/1863.

87 BéML IV–B–251–a Elnöki ir. 4. doboz. 460/1863.; Magyar Országos Levéltár (= MOL) D 191 IV/K. Abszolutizmuskori Levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, Elnöki iratok, Ínségügyek, Szárazság folytatni intézkedések és adakozások. (= D 191 Elnöki ir.) 332. doboz. 7491/1863.

88 MOL D 191 Elnöki ir. 332. doboz. 44278/1863.

89 BéML IV–B–251–a Elnöki ir. 4. doboz. 460/1863.

90 Ugyanezen a napon alakult meg Kisújszálláson is egy segélyezési bizottmány. *Zsoldos I.*: i. m. 236–237. p. Makón viszont már korábban, június 9-én létrejött az inségbizottmány. *Sipos I.*: i. m. 9. p.

91 A Hon, 1863. augusztus 4. 1. p.

saját erejükre támaszkodva próbálják meg túlélni a válsághelyzetet, esetleg a községi kölcsönt vagy segélyt ajánlotta. A kormánytól igényelt segély elnyerését szigorú feltételekhez kötötte: csak a helybeli források elégtelensége vagy teljes kimerülése esetén tartotta indokoltnak a kérvényt, továbbá a folyamodónak részletes kimutatást kellett készítenie az ínség terjedelmét, a segély mennyiségét és módját illetően. Vélhetően a várható tömeges segélykérés és az indokolatlan, túlzó elvárások miatt fogalmazott úgy a kormányzat, hogy e segélyre „támaszkodni ’s e’ tekintetben hiu, egész mérvben ki sem elégíthető reményeket gerjeszteni ép oly káros, mind veszedelmes”. Mindezekon kívül a levél a megyéket ínségügyi bizottmányaik megszervezésére biztatta.⁹² Békés vármegye főispáni helytartója nem késlekedett, és a leiratnak megfelelően eljárva, június 28-án felkérte a járások szolgabírait, hogy „minden egyes községben az előjárókból és a lakosság közül meghívandó bizalmi férfiakból álló bizottságokat” szervezzenek. Tehát a levél — az állandó bizottmány felállítása után — a települési (városi vagy községi) ínségbizottmányok megalakítását mondta ki.

A szolgabírák további feladatuként tűzte ki, hogy a szárazság miatt terméketlenül maradt földekről készítsenek kárkimutatásokat.⁹³ A két júniusi főispáni helytartói levél⁹⁴ megtette hatását, és július elejére már el is készültek a megadott sablon szerinti kimutatások. Június 29-én a csabai,⁹⁵ július 5-én a gyulai,⁹⁶ 6-án a szarvasi⁹⁷ és az orosházi járás szolgabírája terjesztette be.⁹⁸ A békési járásról 7-én,⁹⁹ a szeghalmiról csak július 16-án¹⁰⁰ érkezett meg a levél. A járások településeit összegezve láthatjuk, hogy 24 település eredményei szerepelnek a rovatokban, noha Békés vármegyében közigazgatásilag csak 22 település volt

---

92 Békés Megyei Levéltár (= BéML) IV-B-251-b Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok, Polgári kor, Békés vármegye főispáni helytartójának iratai, Általános iratok, Kis János főispáni helytartó iratai. (= IV-B-251-b Ált. ir.) 29. doboz. 2615/1863.

93 BéML IV-B-251-b Ált. ir. 29. doboz. 2615/1863.

94 Vö. Kis János főispáni helytartó június 12-i és június 28-i levele a szolgabíráknak.

95 BéML IV-B-251-a Elnöki ir. 4. doboz. 460/1863.

96 BéML IV-B-251-a Elnöki ir. 5. doboz. 659/1863. Már július 4-én elkészült egy kezdetleges kimutatás, az viszont még nem tartalmazott minden adatot. Vö. BéML IV-B-251-a Elnöki ir. 4. doboz. 460/1863.

97 BéML IV-B-251-a Elnöki ir. 5. doboz. 573/1863.

98 BéML IV-B-251-a Elnöki ir. 5. doboz. 573/1863.

99 BéML IV-B-251-a Elnöki ir. 5. doboz. 643/1863.

100 BéML IV-B-251-a Elnöki ir. 5. doboz. 661/1863.

1863-ban. A további két említett település, Szenttornya és Csabacsüd, jogilag puszták voltak; Szenttornya Orosházához, Csabacsüd Szentandrásához tartozott.¹⁰¹ Az eredmények a júniusi állapotot tükrözték, és egy siralmas állapotban lévő vármegyét mutattak be: 268 504 hold maradt terméketlenül, a július elején még meglévő gabonakészlet 93 261,5 pozsonyi mérőt¹⁰² tett ki. A szükséges vetnivaló gabona viszont ennek körülbelül 2,5-szerese, vagyis 228 932 pozsonyi mérő lett volna. A táblázat egyik kritikusként tekinthető rovata a kereset nélküliek száma. Kétségen felül áll, hogy a vármegyében már ekkor (legalább) 49 233 főt soroltak a kereset nélküliekhez, és legtöbbjük — több mint 14 000 fő — a békési járásban élt. Kételyre adhat okot azonban Brudkovszky Györgynek az orosházi járásról készített kimutatása, amelyben a szolgabíró — a többi járás adataihoz képest — meglepően kevés munkanélküli személyt (kevesebb mint 3500 főt) tüntetett fel.¹⁰³ Noha a kutatás jelenlegi fázisában nem áll rendelkezésünkre olyan független forrás, ami megerősítené vagy megcáfolná a szolgabíró adatait, de talán nem alaptalan az elhallgatás gyanúját feltételezni. Az említettekén kívül a sablon az állatállománnyal kapcsolatos rovatokat is tartalmazott, de erre vonatkozóan csak szórványos adatokat ismerünk. Összességében megállapíthatjuk, hogy a csabai és az orosházi járás károsodott a leginkább, a gyulai a legkevésbé. Érdekesnek tűnik Békéscsaba helyzete abból a szempontból, hogy elég jelentős károkat szenvedett, ugyanakkor a legnagyobb rendelkezésre álló gabonakészlettel bírt. Ennek oka vagy a félretett takarmány volt, vagy az, hogy ekkor már részesült valamilyen formájú segélyben.

Abonyi István királyi biztos június 21-én kezdte meg Budáról azon körútját, melynek egyes állomásai az inség sújtotta megyék és települések voltak. Szolnokon csatlakozott hozzá Dessewffy László.¹⁰⁴ Június 27-én — Alsó-Bihar vármegye déli részén tett látogatása alkalmával — járt először Békés vármegyében, ahol Kétegyházáról kiindulva Szeghalmot és vidékét tekintette meg. Ekkor azonban nem tudta bejárni az egész megyét, mert hivatali teendői miatt vissza kellett

---

101 *Helynévtár*: i. m. 16. p. Ennek ellenére Szenttornyát számos levéltári forrás közigazgatásilag különálló településként kezeli.

102 Száraz úrmérték, 1 pozsonyi mérő 1814-től 62,08 l-t vagy 46,56 kg-ot tett ki. *Bogdán*, 1991. 611. p.

103 Vö. *Dénes György*: A forradalom, a szabadságharc és az önkényuralom 1848–1867. In: Orosháza története és néprajza. Szerk.: Nagy Gyula. 1. köt. Orosháza, 1965. (a továbbiakban: *Dénes*, 1965.) 286–403. p., itt: 374. p.

104 A buda–nagyváradai országos pénzügyigazgatóság pénzügyi tanácsosa, igazgatója. MOL D 189 Ált. ir. 11176/1863.

mennie Budára.¹⁰⁵ Abonyi következő Békés megyei látogatását Kis János főispáni helytartó Weinzierl Zsigmondnak július 7-én küldött levele alapján feltételezhetjük (ezt azonban további iratok nem támasztják alá). Kis e levélben tudatta az első alispánnal, hogy Gyomára kell utaznia Abonyi érkezése miatt, és megbízta, hogy távollétében intézkedjen helyette, amennyiben szükséges.¹⁰⁶ Abonyi utolsó Békés megyei szemléje alkalmával táviratban tudatta a főispáni helytartóval, hogy július 23-án délután 4 órára, Gyulára értekezletet hív össze.¹⁰⁷ Az összejövetel — a nagyszámú birtokos megjelenésével — egyben eleget tett a Helytartótanács július 14-i körrendeletében megfogalmazott kívánságoknak is,¹⁰⁸ anélkül, hogy a megye közönsége tudta volna annak tartalmát, ugyanis a rendelet csak július 22-én érkezett meg Gyulára, és a főispáni helytartó 24-én olvasta.¹⁰⁹ Az értekezleten az inség enyhítéséről tanácskoztak: egyrészt a megyei birtokosok részéről az állami vetőmagsegély és a munkanélküliek számára biztosítandó közmunka igénye merült fel, Abonyi pedig az inségbizottmányok fontos, felelősségteljes szerepére, a könyöradományok, segélyek gyűjtésére szólította fel a jelenlévőket.¹¹⁰ Ezután e szellemben cselekedve — az egyik első segélyezőként — 4000 Ft-ot adományozott a megyei inségesek javára.¹¹¹ A tanácskozás alapján Abonyi jelentést készített Békés megyéről, amely az adóügyekről is tájékoztatást nyújt. A királyi biztos, attól függően, hogy az egyes települések „az aszály által a föld jövedelmétől egészben vagy részben megfosztattak (...)”, adóelengedést vagy az adó lejjebb szállítását javasolta. E jelentését Abonyi július 25-én — Csanád, Csongrád és Arad megyék jelentéseivel együtt — küldte meg a Helytartótanácsnak, majd július 27-én fejezte be körútját, és tért vissza Budára. Jelentését Privitzer István helytartótanácsos július 31-én terjesztette fel a főkancellárnak.¹¹²

---

105 Vö. MOL D 189 Ált. ir. 13090/1863.; BéML IV–B–251–a Elnöki ir. 5. doboz. 573/1863.

106 BéML IV–B–251–a Elnöki ir. 5. doboz. 610/1863.

107 BéML IV–B–251–a Elnöki ir. 5. doboz. 653/1863.

108 A rendelet a megyei birtokosok és értelmiség inségügyi tárgyalásokba történő bevonására bízta a kormányzókat, vélhetően azzal a céllal, hogy a későbbiekben könyöradományokkal segítik majd az inségeseket vagy (hasznobérlet fejében) legelőt kínálnak fel számukra. MOL D 191 Elnöki ir. 332. doboz. 10241/1863.

109 BéML IV–B–251–a Elnöki ir. 5. doboz. 679/1863.

110 Gyula város története. A rendezett tanácsú város. 2. köt. Írta: *Scherer Ferenc*. Gyula, 1938. 151–152. p.

111 Vasárnapi Ujság, 1863. augusztus 2. 278. p.

112 MOL D 189 Ált. ir. 13090/1863.

Ezen a ponton érdemes összefoglalnunk a hivatali ügyintézés — feljebb említett események mentén — kirajzolódó folyamatát. Helyi szinten az egyes községi elöljárók, később a megalakult települési ínségbizottmányok elnökei (az elöljárókkal egyetértésben) informálták a járások szolgabiráit, akik a főispáni helytartónak tettek jelentést. Kis János a különböző problémákkal a Helytartótanácshoz fordult támogatásért, valamint kimutatásokat küldött a kormányzéseknek. A Helytartótanács ezen kimutatásokat a többi megye adataival összesítve, az egész országra vonatkozó statisztikákat készített és terjesztett fel a legfőbb kormány szervnek, a Kancelláriának.

Fontos kitérni a gazdasági krízis Békés megyei és országos szintű méreteire, ami — Abonyi jelentései alapján — augusztus elejére vált nyilvánvalóvá. A Helytartótanács országos kimutatást készített az aszály okozta gazdasági károkról és azok összegéről. Az összesen 2,8 millió hold szántóföldön normális években átlagosan 37,6 millió pozsonyi mérő gabona termett, ami 138,1 millió Ft-ot jövedelmezett. 1863-ban a termés csak 3,3 millió mérőt tett ki, ami 11,8 millió Ft jövedelmet jelentett. A hiány tehát 126,3 millió Ft-ra rúgott.¹¹³ A Békés megyei 0,5 millió holdon az 5,2 millió mérő rendes termés 14 millió Ft-ot, az 1863-as 339 ezer mérő 1,2 millió Ft-ot jövedelmezett, így a megyében 12,8 millió Ft, az országos veszteség közel tizede, volt a mezőgazdasági kár.¹¹⁴

A korabeli sajtótermékek közül a *Független* augusztus eleji számaiból kitűnik, hogy a lap meglepően hamar értesült Abonyi István jelentéséről, hiszen majdnem szó szerint idézte azt.¹¹⁵ Pálffy Móric helytartónak azonban ez vélhetően nem nyerte el a tetszését, ugyanis augusztus 8-i, Károlyi László¹¹⁶ alkancellárhoz címzett levelében a sajtótermékek káros voltát részletezte, és a tudósítások beszüntetését kérte.¹¹⁷ Károlyi már másnap tudatta Pálffyval egyetértését és az ügyben elrendelt nyomozását, melynek eredménye szerint a *Független* vélhetően Pest-Budán szerezte meg az információkat, melyeket a Helytartótanács egyik tisztviselője szivárogtathatott ki. Ezt követően, Pálffy kérésére, augusztus 12-én Reviczky levelet írt Kovács Lajosnak, a *Független* szerkesztőjének, amelyben

---

113 Vö. MOL D 189 Ált. ir. 13767/1863.; *Emlékirat*: i. m. 1. p.; *Érkövy A.*: i. m. 9. p.; A magyar vízszabályozás története. Szerk.: *Ihrig Dénes*. Bp., 1973. 117. p.; *Katus L.*: i. m. 8. p.; Statisztikai Közlemények, 4. (1864) 6. köt. 286–287. p.

114 MOL D 189 Ált. ir. 13767/1863.

115 *Független*, 1863. augusztus 4–7. 122–125. p.

116 Gr. Károlyi László 1861. december 20. — 1864. május között működött alkancellárként. *Sashegyi*, 1965. 373. p.

117 MOL D 191 Elnöki ir. 332. doboz. 11434/1863.

a cikkek írójának nevééről és a statisztikai információk eredetéről érdeklődött.¹¹⁸ Augusztus 19-én a *Pesti Napló* így írt az aszályról: „tünődünk, miként lehetne (...) megmenteni két millió embert az éhenhalástól, fenntartani (...) az eddigi gazdasági ipari és kereskedelmi életet”.¹¹⁹ Pálffy még aznap levelet intézett azon megyék kormányzóinak, ahol időszaki lapok jelennek meg, valamint a 6 rendőri igazgatóságoknak. E levelében tudatta, hogy a megjelent közlések szerinte a tudatlanság vagy egy esetleges kormányellenes szándék szüleményei, így ha a továbbiakban hasonló cikkek látnának napvilágot, akkor az adott lapot lefoglalják, és szigorú eljárást indítanak ellene.¹²⁰

1863 őszén, a gazdasági értékvesztés tudatában, mind a közvélemény, mind a tudományos élet képviselői részéről többféle vélemény látott napvilágot az aszály okairól és elhárításának lehetőségeiről. Az általános közvélekedés a sajtó hatására a vízi munkálatokat vádolta az Alföld „kiszáritásával”. A vád helytelen volt, ugyanis a hibát nem a megkezdett munkálatok, hanem azok félbehagyása segítette elő.¹²¹ A kor társadalmának mentalitását jellemzi azon túrkevei lakosok szemlélete, akik az aszályt mint Isten büntetését fogták fel. Megtorlásként mindazon bűnökért, hogy „az életet adó vizek eltérítéséhez, elgátolásához, a vizek kiszorításához fogtak”, és hogy az így keletkezett több szántóföldön „nyerészkedésre szánt búzát termesszenek”.¹²² A tudomány körébe tartozott Hideghéthy Antal nézete, aki az időjárási szélsőségeket emberfeletti erők befolyásának tulajdonította, és mivel nem tudjuk megakadályozni őket, ezért arra kell törekedni, hogy a termelésre gyakorolt káros hatásukat a talaj táperejének megfelelő biztosításával mérsékeljük. A fák és a csatornázások hiányát okoló M. Korizmicz László nagyszabású erdőtelepítéseket, faültetéseket és öntözési célú csatornázásokat ajánlott. Érkövy Adolf a mocsarak lecsapolását tette felelőssé művében, így azok jótékony párologó hatásának pótlását, illetve az öntözést szolgáló csatornázást preferálta.¹²³ Az aszály Békés megyében a korábbi víz elleni védekezés helyett a vízpótlás megoldását sürgette, ezáltal — a hajózás, az öntözés és az élővízszállítás szempontjából egyaránt fontos — csatornák felé fordította a figyelmet. Herrich Károly, a Tisza-szabályozási Központi Bizottság mérnöke

---

118 MOL D 191 Elnöki ir. 332. doboz. 11500/1863.

119 Pesti Napló, 1863. augusztus 19. 1472. p.

120 MOL D 191 Elnöki ir. 332. doboz. 11931/1863.

121 *Ihrig D.*: i. m. 117. p.

122 *Dankó L.*: i. m. 16–17. p.

123 Az 1863-ik évi aszályosság és ebből eredő inség okairól és óvszereiről. In: Erdészeti Lapok, 2. (1863. november) 11. füzet. 404–414. p., itt: 404–405. p.

és mások több, a Tisza és a Körösök összekapcsolását célzó csatornatervet készítettek az aszály idején, azonban a tervek megvalósulását szakmai és anyagi problémák gátolták.¹²⁴

Társadalmi problémák — a demográfiai mutatók megváltozása

Megyei és helyi szinten a társadalom számára az aszály feltűnését követően — az említett gazdasági problémák mellett — az árak megváltozása, majd a munkanélküliség, tehát az emberek megélhetési szükséghelyzete okozta a legnagyobb nehézségeket. A megyei hivatalnokok a silány termést és az élelmiszerek magas árait látva aggódtak, hogy csekély fizetésükből a legszükségesebb élelmiszerekkel sem lesznek képesek ellátni családjukat. Ebből adódóan azzal a kéréssel fordultak a főispáni helytartóhoz, hogy az számukra — fizetéseik arányához viszonyítva — drágasági pótlékot kérjen a Helytartótanáctól. Kis János 1863. június 20-án mintegy 30 megyei tisztségviselő (köztük Méhes Lajos, Bede József, Fábry Márton és Hugyecz Pál), a csendőri és a börtönőri szolgazemélyzet, továbbá a tisztii legények számára, 400-800 Ft közötti havi rendes fizetésük után, 10% drágasági pótlékot kért 5 hónapra.¹²⁵ A rendfenntartó és a bűnügyi szféra emberei vélhetően azért kerültek bele a kérvénybe, mert a gyulai járás esküdtje már korábban jelezte, hogy a magas árak miatt a csendbiztos és a csendlegények élelem helyett takarmányra költik fizetésüket.¹²⁶ Ennél súlyosabb helyzetben volt Benkovits Sámuel várnagy,¹²⁷ aki a főispáni helytartóhoz írt levelében valamilyen „csekely, hivatalszolga, segedhivatalszolgai vagy akárirmi (...) üresedésben lévő” állást kért, különben igen nagy éhségnek van kitéve.¹²⁸

A *Vasárnapi Ujságban* és a *Magyar Sajtóban* július–augusztus folyamán elszórtan találunk arra utaló megjegyzéseket, hogy az ínség (és nyilvánvalóan a vele járó pénzhiány) miatt a társasági élet és a művelődés iránti érdeklődés visszaesett. Mezőberény elöljárósága a község lakóinak megtiltotta a nyilvános

---

124 *Dóka Klára*: A Körös és Berettyó vízrendszer szabályozása a 18–19. században. Egy táj átalakulása. Gyula, 1997. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből, 7.) 164–168. p.

125 BéML IV–B–251–a Elnöki ir. 5. doboz. 535/1863.

126 BéML IV–B–251–a Elnöki ir. 4. doboz. 480/1863.

127 A tisztii névtár szerint Szilágyi László volt a várnagy 1863 elején, Benkovitsot vélhetően a tavaszi tisztújító közgyűlésen választhatták meg. Vö. *Tisztii névtár*: i. m. 54. p.

128 BéML IV–B–251–a Elnöki ir. 5. doboz. 662/1863.

zenét és táncot.¹²⁹ E tényről a *Bolond Miska* is beszámolt.¹³⁰ Az iskola igazgatósága akadályozta meg műkedvelői társulatok megalakulását Békésen.¹³¹ A Csanád megyei Makón már súlyosabb helyzet állt elő, mert a részvétel hiánya miatt Láng Boldizsár vándor színi társulata a csőd szélére került.¹³²

A Tisza-völgy vízi munkálatainak megszűnésével Békés, Csanád, Csongrád megyék, valamint a jászkun kerület 129 000 földmunkása közül 114 700 vált munka- és keresetnélkülivé.¹³³ Békés megyére vonatkozóan a már említett szolgabírói kimutatások közlik a kereset nélküliek számát, vagyis összesen 49 233 főt. Érdekes paradoxon, hogy a főispáni helytartónak a Helytartótanácshoz július 16-án felterjesztett kimutatásában, szintén a szolgabírói statisztikákra hivatkozva, 44 996 fő szerepel munkanélküliként.¹³⁴ A két adatsorban a szeghalmi járás adatai térnek el jelentősen, ennek oka vélhetően az volt, hogy Kis Jánoshoz a szeghalmi járás adatairól egy nem végleges táblázat jutott el. E számból levonva a magát ellátni képes 300 főt, valamint hozzáadva a munkanélküliség 1/3-át kitevő szegényparasztságot és falusi mesterembereket, 65 244-et vagy 59 594-et, vagyis a megye összes, közmunkára váró munkanélkülijét kapjuk.¹³⁵ Július folyamán Abonyi javasolta, Orosháza községi előljárósága és a Békés Megyei Gazdasági Egyesület pedig kérvényezte a felsőbb szervektől a közmunkák mielőbbi megindítását,¹³⁶ majd augusztus közepén a főispáni helytartó figyelmeztette a Helytartótanácsot, hogy „ha ezen az éhség miatt elkeseredett néposztály a segélyrei várakozást megújítja (...) [akkor] az élet és vagyonbiztonságot veszélyeztető kitörésekben fogja nyilvánítani keseredettségét (...)”.¹³⁷ A levelek azonban nem

---

129 Vasárnapi Ujság, 1863. augusztus 9. 287. p.

130 Bolond Miska, 1863. augusztus 9. 127. p.

131 Magyar Sajtó, 1863. szeptember 30. 915. p.

132 Vasárnapi Ujság, 1863. július 5. 243. p.

133 *Ihrig D.*: i. m. 117. p.; *Károlyi Zsigmond*: Öntözési tervek és kísérletek az 1863. évi aszály idején. In: *Vízgazdálkodás*, 3. (1963) 4. sz. 126–127. p., itt: 126. p.

134 Vö. *Dénes György*: Az orosházi földmunkások és szegényparaszatok 1863. évi megmozdulása. In: A Szántó Kovács Múzeum (sic!) Évkönyve. Szerk.: Nagy Gyula. Orosháza, 1959. (a továbbiakban: *Dénes*, 1959.) 77–93. p., itt: 78–79. p.; *Szabó Ferenc*: A békéscsabai szegényparasztság önkormányzati és érdekvédelmi küzdelmei 1860–1868 között. In: A Békés megyei múzeumi kutatások eredményeiből. Tanulmányok és forrásközlemények. Szerk.: Uő. Békéscsaba, 1988. (A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 11.) (a továbbiakban: *Szabó*, 1988.) 281–302. p., itt: 291. p.

135 Összehasonlításként, Kisújszállason 26 321 fő várt közmunkára. *Zsoldos I.*: i. m. 240. p.

136 *Dénes*, 1959. 79. p.

137 *Dénes*, 1959. 81. p.

vezettek célra egyhamar, mert a közmunkák csak későn (összel) indultak meg. Mivel hosszú időt öleltek fel, és részben a vármegyei inségbizottmányokhoz kötődtek, így azokhoz kapcsolódóan mutatjuk be őket.

A munkanélküli inségesek körében — mint választható lehetőség — bizonyára felmerült a kivándorlás ötlete. A gondolat nem volt ismeretlen, ugyanis az erdélyi éhínség idején, 1813–1814-ben 14 554 személy élt ezzel a lehetőséggel.¹³⁸ 1863-ban tömeges kivándorlásról nem tudunk, annyi azonban bizonyos az iratok alapján, hogy nyújtottak be néhány egyéni elvándorlási kérelmet a főispáni helytartóhoz. Továbbá feltételezhetően ide is elért azoknak a Tóth Urbán vezette kiskunfélegyházi lakosoknak augusztus végi–szeptember eleji szervezkedése, akik a bukaresti hercegség levele alapján a Duna-fejedelemségekbe szándékoztak kivándorolni és ott letelepedni. A levél földet, állatot, szerszámokat és aranyat kínált a letelepedőknek, vagyis épp elég volt a kivándorlók listájára feliratkozó 1114 személy, köztük Csongrád megyeiek is, önámításához (Békés megyei csatlakozókról nem tudunk). Az önámítás annak ellenére is folytatódott, hogy a lakosok által a Helytartótanácshoz delegáltakat¹³⁹ Hrabovszky Zsigmond tanácsos azzal bocsátotta el, hogy a levél hamis.¹⁴⁰ A „népámítás” ügye megrémítette a Helytartótanácsot, ügynököket sejtettek (hiábavalóan) a háttérben. Pálffy Móric helytartó már augusztus 27-én kérte a főispáni helytartókat a lakosság megnyugtatására, később pedig több megyének — köztük Békésnek — küldött levelében a hasonló jellegű izgatásokra szigorú elbánást helyezett kilátásba.¹⁴¹

A kivándorlás ötlete mellett egy jóval súlyosabb jelenség, a deviáns magatartásforma is elterjedt. Eötvös József Orosházával kapcsolatban három öngyilkossági esetet és egy férjmérgezést jegyzett fel naplójában.¹⁴² Szenttornyán saját maga tapasztalhatta meg a társadalmi krízis egyik jelét, amikor bérbe

---

138 *Teleki Domokos*: Az 1817-ki inség és éhhalál Erdélyben. In: Budapesti Szemle, 14. köt. (1862) 310–336. p., itt: 318. p.

139 A küldöttek számát és nevét illetően eltérőek az adatok. Bánkiné 2 küldöttet, Görög Lőrincet és Andró Mihályt, míg a helytartótanácsi rendelethez mellékelte kihallgatási irat 3 személyt — Toldi Istvánt, Tóth Urbánt és Andró Mihályt — említ. Vö. *Bánkiné Molnár Erzsébet*: Bukaresti telepítés illúziója az alföldi szegény nép körében 1863-ban. In: Honismeret, 17. (1989) 4. sz. 21–23. p., itt: 22. p. és MOL D 191 Elnöki ir. 332. doboz. 12725/1863.

140 *Bánkiné M. E.*: i. m. 21–23. p.

141 *Bánkiné* valószínűsíthetően nem ismerte teljességében a Helytartótanácsnál lezajlott eseményeket, különben utalt volna a helytartó rendeleteire. MOL D 191 Elnöki ir. 332. doboz. 12725/1863.

142 Eötvös József: *Naplójegyzetek–gondolatok 1864–1868*. Közzéteszi: *Lukinich Imre*. Bp., 1941. 41. p.

adandó pusztájának felmérésekor két helyen a lopás nyomait fedezte fel.¹⁴³ A Szent Mihály-napi vásár idején, Békésen civódó parasztlegényről számolt be az egyik lap.¹⁴⁴

A deviancia szélsőséges megnyilvánulásának számítottak az 1863. november 15–16-án, Békéscsabán, valamint november 16-án és december 1-jén, Orosházán lejátszódó népzendülések vagy éhséglázadások.¹⁴⁵ Maga az esemény nem volt ismeretlen, hiszen hasonló jellegű mozgolódás történt az 1794–1795. évi aszály és éhínség idején, Békéscsabán,¹⁴⁶ valamint az 1846–1847-es inség idején a megye több településén.¹⁴⁷

Az 1863-as békéscsabai és orosházi eseményeknek közvetlen előzményéről is tudunk: Pálffy Móricnak a főkancellárhoz 1863. szeptember 15-én intézett jelentéséből kiderül, hogy Kétegyházán már szeptemberben a népzendülés csirái mutatkoztak: „az inséget szenvedő nép az éhségtől űzve a bizottmányt és a községi elöljárót nagy csapatokban felkereste s kijelenté, hogy a nép mindenki iránt bizalmatlan s mindenkit tétlenségről vádol, minthogy a legnagyobb inség közepett eddig segély sehonnan sem érkezett”. Továbbá a lakosok arra panaszkodtak, hogy ők a megye és a kormány felé kötelezettségeiket mindig pontosan teljesítették, azonban „most, midőn legelőször inségbe jutottak, sem a kormány, sem a megye nem gondol velük”. A kétegyházi inségbizottmány végül az éhezők segélyezése mellett döntött, hogy ezáltal megelőzze egy „néplázadás” kitörését.¹⁴⁸

1863 késő őszén, Békéscsabán — az inség következtében — kritikus helyzet állt elő: a lakosságot egyszerre fenyegették a betegségek, az éhenhalás, a munkanélküliség és az adóbehajtás terhei. E kihívások feszült hangulatot teremtettek, és a helyzetet súlyosbította, hogy a város vezetői nehezen tudták megoldani az éhezők segélyezését, kölcsön biztosítását. Lázár Imre szolgabíró ezért 1863. november 15-én a községi elöljáróság újraválasztása mellett döntött. A szolgabíró és szűkebb köre Such Józsefét választotta meg bírónak Hrabovszky Mihálllyal, a Zsibrita János vezette zsellérek jelöltjével szemben. Az esemény politikai válsághelyzetet idézett elő: a zsellérek megakadályozták Such eskütételét, majd megszerezték a városháza kulcsát és a hajdú kardját, továbbá a szolgabírót

---

143 *Lukinich I.*: i. m. 73–74. p.

144 *Magyar Sajtó*, 1863. szeptember 30. 915. p.

145 *Dénes*, 1959. 83–84., 87–88. p.

146 *Erdmann Gy.*: i. m. 120. p.

147 *Erdmann Gy.*: i. m. 125. p.

148 *Munkások és parasztkozmozgalmak Magyarországon 1849–1867. Iratok*. Szerk.: *Sashegyi Oszkár*. Bp., 1959. (A MOL kiadványai, II. Forráskiadványok, 6.) 372. p.

új választásra próbálták kényszeríteni. A csendőrség azonban közbelépett, és elfogta a megmozdulás szervezőit. Másnap 700-800 zsellér újra próbálkozott: körbevették a csendőrséget, és az elfogottak szabadon bocsátását követelték, de a csendőrök átvitték a fogva tartottakat a gyulai börtönbe. Az ügy kivizsgálására a főispáni helytartó bizottságot küldött ki, a bizottság arra próbálta Hrabovszkyt kényszeríteni, hogy ő csillapítsa le a zselléreket, ezt azonban nem vállalta, és később ő is a gyulai börtönbe került. A résztvevők izgatás vádjával decemberben a nagyváradai katonai törvényszék elé kerültek, majd — hosszas huzavona után — 1864 áprilisában Ferenc József végül kegyelmet adott nekik.¹⁴⁹

Orosházán, november 16-án, az utcán csoportosuló 200 inséges előbb a községházához, majd a szolgabíróhoz ment, hogy kenyeret követeljen. A fenyegetőző tömeg kérése azonban alaptalan volt, ugyanis már folyamatban volt a közmunkák megindulása. A szolgabíró 170 főt jelölt ki Orosházáról a Tisza-szabályozási munkálatokhoz, azonban az előjáróság csak 150 főt gyűjtött össze, többségében éppen olyanokat, akik nem, vagy kevésbé voltak rászorulva a közmunkára. A ténylegesen rászorulók nem jelentkeztek, és ők voltak azok, akik 16-án a szolgabírót azzal fenyegették meg, ha nem kapnak kenyeret, akkor „majd vesznek ők ott a hol van”. A súlyosabb problémák megelőzése, valamint a rendhárítás és a vagyonbiztonság érdekében ezért Brudkovszky szolgabíró mielőbbi intézkedéseket kért a főispáni helytartótól: a császári-királyi csendőrség jelenlétét, a járás részére egy század gyalog katona kirendelését a téli hónapokra és az alföldi vasút munkálatainak mielőbbi megkezdését.¹⁵⁰ Ennek hatására Kis János a helytartóhoz fordult segítségért, de a további népszendülések megfékezése érdekében most már nem a közmunkákat, hanem a csendőrség és a katonaság közbelépését sürgette: „midőn részint a munka hiány, részint a dolog kerülés a könnyen elámítható és félrevezethető legalsóbb néposztályt a községi piaczkon folytonos csoportosulásban tartja, bármí ok miatt a népnek minden lehető kitérései meggátoltassanak, s illetőleg megfékeztessenek és hogy a vagyonosabb néposztály kivált a bekövetkező téli hónapokban az ilyen élelem nélküli népcsoportozatok könnyen kitérhető dühének és rakonczátlankodásainak minden védelem nélkül kitéve ne legyen”. Kis a helytartótól a Brudkovszky által is említett katonaság beszállásolását kérte, és kérését a szolgabíró érvei mellett azzal indokolta, hogy a megyében kevés a polgári csendőr, a járasonként 11 főből álló császári-királyi csendőrség pedig szintén nem elegendő. A Helytartótanács intézkedés végett

---

149 Szabó, 1988. 291–293. p.

150 Vö. BéML IV–B–251–a Elnöki ir. 6. doboz. 1129/1863.; Dénes, 1959. 84. p.; Dénes, 1965. 377. p.

továbbította Kis kérését az Országos Főhadiparancsnoksághoz, ahol azonban elutasították a katonaság kivezénylését.¹⁵¹

A közmunkák időközben megindultak, de az orosházi napszámosok nem nézték jó szemmel, hogy az orosházi határban a vasútépítéshez kijelölt munkások között idegen járásbeliek is voltak, mert több orosházinak a mostohább körülmények közötti tiszai töltésépítéshez kellett mennie. A problémák december 1-jén ismét népzendülésbe torkollottak. Kiváltó okként a közmunkakérdés, közvetlen előzményként egy napszámos asszonytak, özv. Tüske Istvánné Antali Zsuzsannának a helységházán tett látogatása szolgált. Tüskéné azzal kereste fel a községi előljárókat, hogy 13 fős családjának egy véka búzát vagy a fiainak munkát kérjen. Bor Mihály bíró válasza azonban nem felelt meg neki, és egyre erőszakosabban követelőzött, ezért a bíró kiutasította és elzárással fenyegette meg. Fia, Tüske Mihály szabadságos katona is értesült a történetről, és a helységházára indult, hogy számon kérje a bírót. Mihály fenyegetőzésére a bíró két hajdút utasított a férfi elzárására, de az közben a tornácra távozott, ahol időközben tömeg alakult ki. Noha a bíró kérte a sokaságot, hogy menjenek haza, Tüskéné azonban tovább hangoskodott, és miután Bogyó József járási csendbiztosnak sem sikerült megfékeznie, utasította a csendlegényeket, hogy fogják el. E hírre a tömegből Keresztes János a következőket kiabálta: „Azt az asszonyt be nem zárják ma! Senkit nem engedünk bezárni, sőt akik bezárva vannak, azokat is ki fogjuk eresztetni!”, majd elragadta a csendlegényektől az asszonyt. A biztos erre megparancsolta a legényeknek, hogy a helységháza kapuját zárják be, a lázongók neveit pedig írják össze.¹⁵² A tömeg ettől még jobban felbőszült, Ádász József a botjával megütötte a kapu betevését megkísérlő Kardos József csendlegény karját — a botot közben Zsiga Pál csendlegénynek sikerült elvennie Ádásztól. Ekkor a bíró ismét próbálta csillapítani a népet, és a csendlegények is visszavonultak, nehogy agyonverjék őket. Az emberek végül elindultak a vasút felé, hogy elúzzák az idegen munkásokat. A bíró egy hadnagyot küldött utánuk, a csendbiztos pedig utánajárt a lázongók kilétének. A vasútnál lévő mérnök megnyugtatta a népet, ha panaszuk van az idegen munkásokra, akkor írjanak folyamodványt a vármegyéhez. A kérvényt el is készítette a jegyző, és két küldött elindult vele Gyulára, a főispáni helytartóhoz, az emberek pedig hazamentek.¹⁵³ Az esetről a főispáni helytartó tájékoztatta Pálffy Móricot, továbbá jelentette, hogy Békéscsabáról egy csapat csendőrt átvezényelt Orosházára, ám mivel „ily csekély számú fegyveres erővel

---

151 Dénes, 1965. 378. p.

152 Dénes, 1965. 378–379. p.

153 Vö. Dénes, 1959. 87–88. p.; Dénes, 1965. 380. p.

egy forrongásban lévő néptömegre sikeresen hatni nem lehet”, ezért ismételten kérte az egy század gyalog katonaság kirendelését és a megyebeli szabadságos katonák ezredeikhez való berendelését. December 3-án megérkeztek a csabai csendőrök, majd 6-án az Országos Főhadiparancsnokság által kirendelt század beszállásolására is sor került, e két tény pedig jelentősen hozzájárult a rend helyreállításához. Az események kivizsgálásáról és annak eredményéről Weinzierl első alispán december 21-én jelentést tett a Helytartótanácsnak, amelyben megírta, hogy az ügyet az illetékes katonai bíróságnak való átengedéssel lezártnak tekinti.¹⁵⁴

A tárgyalt megmozdulások kérdését tágabb kontextusban vizsgálva, láthatjuk, hogy az 1890-es éveket megelőző 3-4 évtizedben, a későbbi Viharsarok megyében, — így Békésben is — számos helyi indíttatású érdekvédelmi harc fűződik a művelt, öntudatos földmunkások és a szegényparasztok társadalmi rétegéhez. E harcok népvézerek¹⁵⁵ vezetésével, a községi elöljáróságok és a presbitériumok választásain, főként a birtokosokkal és az őket támogató hatóságokkal szemben jogok kivívására irányultak (földkövetelés, úrbéri perek revíziója, az önkormányzati és népképviselői beleszólás igénye), és mint ilyenek, az agrárszocialista megmozdulások előképeinek tekinthetők. E folyamatba illeszkednek az 1863. évi békéscsabai és orosházi népzendülések eseményei.¹⁵⁶

A szükséghelyzet és a megélhetési nehézségek minden társadalmi réteget érintettek, „végigkísérték” az aszály időszakát. Teleki már 1862-ben megfogalmazta, hogy „az átmenet a szükségből az inségre lassanként történik, de az inségtől az éhhalált csak egy lépés választja el”.¹⁵⁷ Hazánkban utoljára tömeges éhhalált (12-13 000 fő)¹⁵⁸ az 1817-es erdélyi éhínség okozott.¹⁵⁹ 1863–1864-ben országos szinten szórványos jelleggel, Békés megyében relatíve többen váltak

---

154 Dénes, 1965. 381–384. p.

155 A népvézerek közé tartozott pl. Zsibrita János, Kertész György és Somlyai Gábor. *Szabó Ferenc: A viharsarki agrárszocialista mozgalom előzményei.* In: Agrárszocializmus Magyarországon. Az 1981. május 5–6-án, Orosházán tartott tudományos ülésszak előadásai és hozzászólásai. Szerk.: Uő. Békéscsaba–Orosháza, 1986. (a továbbiakban: *Szabó*, 1986.) 65–74. p., itt: 68–69. p.

156 *Szabó*, 1986. 65–69. p.

157 *Teleki D.*: i. m. 336. p.

158 Vö. *Szabó*, 1817. 6. p.; *Teleki D.*: i. m. 325. p.

159 *Kósa*, 2003. 248–249. p.; *Kósa László: Természeti katasztrófák — tömegkommunikáció — társadalmi szolidaritás.* In: Hatalom és kultúra. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.) előadásai. Szerk.: Jankovics József — Nyerges Judit. I. köt. Bp., Nemzetközi Magyarstudományi Társaság, 2004. 89–97. p., itt: 91. p.

az éhhalál áldozataivá. Az éhenhalással küzdő bánfalvai vagyontalanok 1863 júniusában a főispáni helytartótól kértek segílyt. Kis János a megyei tartalék pénztárból 200 Ft-ot utalt ki kölcsön formájában az orosházi járás szolgabírójának, aki az összesen 33 köből árpát és tengerit vásárolt a szegényeknek.¹⁶⁰ Az éhínség következtében legyengült szervezetet különböző betegségek támadták meg: télen — akárcsak az 1794–95. évi éhínség idején¹⁶¹ — a skorbut (másik nevén sülly) pusztított Békéscsabán,¹⁶² Gyulán¹⁶³ és Szeghalmon,¹⁶⁴ továbbá az ország más településein (pl. Kisújszálláson¹⁶⁵ és Makón¹⁶⁶). Tavasszal Vésztőn a gyermekeket a kanyaró, a középkorúakat a kanyaró, a tüdőgyulladás és a tífusz, a szegénységet pedig a skorbut gyengítette. 99 skorbutos beteg állt gyógykezelés alatt, közülük hárman haltak meg.¹⁶⁷

Az éhínség és a különböző betegségek következtében sokan meghaltak, ami hosszú távon a demográfiai mutatók — születések, házasságkötések és halálozások — megváltozásához vezetett. Az 1828–1900 közötti demográfiai vizsgálatokhoz alapvető segédletként használhatjuk a Klinger András-féle köteteket, amelyek a plébániai anyakönyvek adatait felhasználva, településenként tartalmazzák a felekezetek említett demográfiai mutatóit.¹⁶⁸ A 22 Békés megyei település adatai is rendelkezésre állnak, ezeket egy olyan tízéves ciklusban (1859–1868 között) vizsgáltam megyei szinten, melynek középső két éve 1863–1864, tehát éppen az aszály ideje.

A születési adatokat vizsgálva láthatjuk, hogy 1864-ben, tehát az aszály kezdetétől számított terhességi (nagyjából 9 hónapnyi) időt követően esett vissza jelentősen a születések száma, a korábbi 9300 fölöttiről 7938-ra. Az 1864-

---

160 BéML IV–B–251–b Ált. ir. 29. doboz. 2615/1863.; Vasárnapi Ujság, 1863. augusztus 2. 278. p.

161 *Erdmann Gy.*: i. m. 120. p.

162 *Szabó*, 1988. 291. p.

163 *Scherer F.*: i. m. 152. p.

164 Békés Megyei Levéltár (= BéML) IV–B–255 Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok, Polgári kor, A Békés vármegyei inségi központi bizottmány iratai. 4. doboz. Szeghalom inségbizottmánya. (= IV–B–255 Inségi biz. ir.) 10/1864.

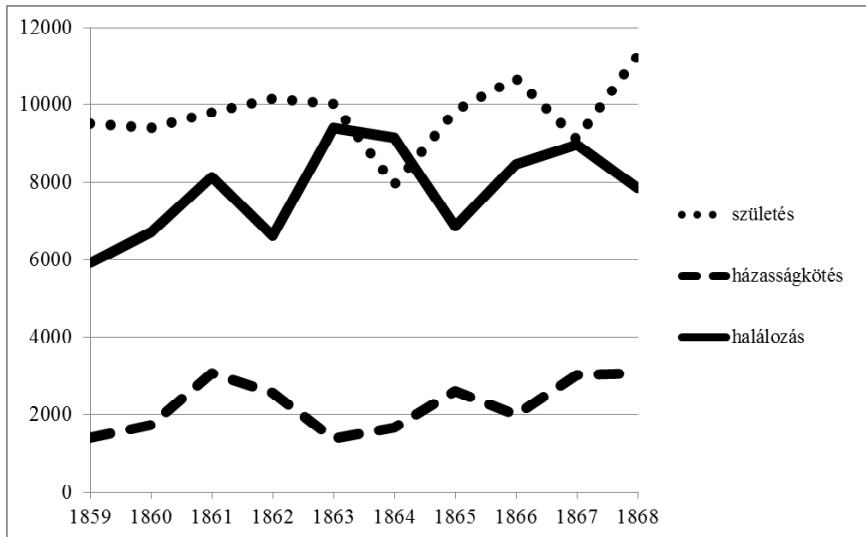
165 *Zsoldos I.*: i. m. 238. p.

166 *Sipos I.*: i. m. 15. p.

167 BéML IV–B–255 Inségi biz. ir. 1. doboz. A Békés megyei központi bizottmány válogatott iratai. 48/1864.

168 A Klinger-féle kötetek települési szinten kevésbé használhatók, mert nem tüntették fel filiánként a nagyobb plébániák adatait.

et követő években 1867-ben van még egy kisebb megtorpanás 9107 születéssel, ez vélhetően az 1866. évi kisebb aszálynak köszönhető.¹⁶⁹ A házasságkötések esetén az 1863-as (1382 fővel) és az 1864-es (1662 fővel) év egyaránt alacsony. Nyilvánvalóan a termény- és pénziány, illetve a mulatozási kedv csökkenése az oka a házasságok elhalasztásának. Ezt megelőzően 1859-ben kötöttek még kevesen házasságot, 1864 után már két-háromezres számokat láthatunk.¹⁷⁰ A halálozási szám mind 1863-ban (9407 fő), mind 1864-ben (9148 fő) nagyon magas, ezt sem a korábbi, és (1867 kivételével) a későbbi évek sem tudták megközelíteni.¹⁷¹ A mutatók évenkénti adatait a következő grafikon szemlélteti:

Amennyiben 1859–1868 között, 10 év átlagát tekintve vizsgáljuk az egyes demográfiai mutatókat, akkor megállapíthatjuk, hogy a születések száma átlagban

169 A népmozgalom főbb adatai községenként 1828–1900. Békés megye, Csongrád megye és Szeged, Hajdú-Bihar megye és Debrecen. 7. köt. Összeáll.: *Klinger András*. Bp., 1980. (a továbbiakban: *Klinger*, 1980.) 28–35. p. és A népmozgalom főbb adatai községenként 1828–1900. Szabolcs-Szatmár megye, Szolnok megye, Budapest. 8. köt. Összeáll.: *Klinger András*. Bp., 1984. (a továbbiakban: *Klinger*, 1984.) 124–125. p. adatai alapján.

170 *Klinger*, 1980. 36–43. p. és *Klinger*, 1984. 132–133. p. adatai alapján.

171 *Klinger*, 1980. 44–51. p. és *Klinger*, 1984. 140–141. p. adatai alapján.

9770, tehát 1864-ben a születési hiány 1832 volt, a házasságkötések száma átlagban 2252, ez 1863-ban 870-nel, 1864-ben már csak 590-nel esett vissza, míg a halálozások átlaga 7812, ami 1863-ban 1595, a következő évben pedig 1336 halálozási többletet jelentett.¹⁷²

A demográfiai mutatók országos szintű megváltozását is megfigyelhetjük. A születési arányszám a megelőző 5 év (1858–1862) 44,5%-os átlagáról 1864-ben 42,9%-re csökkent. A halálozási arányszám a megelőző 5 év átlagában 35,4% volt, ez 1863-ban 39,3%-re, 1864-ben 37,8%-re emelkedett. A szűkebb Magyarországon¹⁷³ 1863–64-ben 65 ezerrel többen haltak meg, mint a normális években. Országosan nem, az alföldi megyékben viszont kimutatható a halálozási többlet.¹⁷⁴

Az inségbizottmányok működése

Eddig a kár számbavételével és az országos kormányzat kárfelmérésével foglalkoztunk, ezt követően a helyi válságkezelést vizsgáljuk. Helyi kormányzati szinten a kár helyreállítása érdekében az egyes inségbizottmányok tevékenysége volt a legfontosabb. A június 19-én megalakult állandó bizottmány és a június 28-án elrendelt települési inségbizottmányok létrehozása mellett a levéltári iratok említenek egy gyulai székhelyű központi bizottmányt, amiről csekély iratanyaga miatt nincsenek további információink, de elképzelhető, hogy azonos volt az állandó bizottmánnyal.

Az állandó bizottmány a legelőhiányra vonatkozóan a következő fontos intézkedést hozta június 28-i ülésén: a bizottmány a gazdák tehermentesítése céljából magára vállalta a legelőügy kérdésének megoldását, közvetítőként lépve fel a takarmányt nélkülöző Békés megyei és az ország más területein élő, takarmánnyal rendelkező földbirtokosok között. A Békés Megyei Gazdasági Egyesület egyrészt lapok útján szólította fel a bő termésű vidékek birtokosait és községi elöljáróit, hogy nélkülözhető készleteikről, illetve azok áráról értesítsék a bizottmány elnökét. Másrészt azzal bízta meg az egyesület titkárát, Kemény Mihályt, hogy az Erdéllyel határos megyékben tegyen körutat, keresse fel személyesen a birtokosokat és a községi elöljárókat, térképezze fel a legelőket, valamint minderről tegyen jelentést hazaérkezését követően. Az

---

172 *Klinger*, 1980. 28–51. p. és *Klinger*, 1984. 124–125., 132–133., 140–141. p. adatai alapján.

173 Erdély, Horvátország és a Határőrvidék nélkül.

174 *Katus L.*: i. m. 8. p.

eljárás speciális Békés megyei utat mutatott, ugyanis az ország más területein nem az inségesek vették fel a kapcsolatot a legelőt kínálókkal, hanem maguk a legelővel bírók hirdettek a sajtóban. Az ötlet eredményesnek bizonyult, a sajtó útján Nyitrapereszlény, Balassagyarmat, Újfalu, Szernya, Tóttelek és Lórinte településekről vállalták birtokosok juhok és szarvasmarhák feléből vagy pénzért való kitelettetését. E birtokosok közül a lórintei Bezerédj Kristóf emelhető ki, aki korábban már 1500 juhot vállalt át szarvasi birtokosoktól, most 4000 juh és 1000 szarvasmarha telettetését kínálta fel.¹⁷⁵ Kemény Mihály titkár körútján Borosjenő, Gurahonc, Szakács, Zöldes, Ots és Brád településeken tárgyalt a telettetési lehetőségekről.¹⁷⁶

A június 28-i főispáni helytartói határozattal elrendelt települési inségbizottmányok száma bizonytalan, ugyanis egyes bizottmányok anyaga megsemmisült, eltűnt vagy lappang. Kis János ugyan a megye összes, tehát mind a 22 településére vonatkoztatta levelét, azonban a fennmaradt iratanyagot leíró segédlet 24 bizottmányt említ.¹⁷⁷ Nem lehet tudni, hogy honnan feltételezte az illető ezt a számot; elképzelhető, hogy néhány pusztának külön bizottmánya volt vagy 23 településről tudott, és ehhez adta még hozzá az állandó bizottmányt. Ma 11 települési inségbizottmány — Orosháza, Gyula, Békés, Szarvas, Öcsöd, Kétegyháza, Köröstarcsa, Szeghalom, Szentandrás, Vésztő és Gyoma — többkevesebb iratanyagát őrzi a Békés Megyei Levéltár.¹⁷⁸ A levéltári iratanyagban eddig nem került elő, de a *Sürgöny* egyik cikke említést tesz a békéscsabai városi inségbizottmányról,¹⁷⁹ tehát — az állandó bizottmányon kívül — 12 települési inségbizottmányról tudunk biztosan.

Az 1863. július 15-én megalakult gyomai inségbizottmány első ülésének jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy a 25 fős bizottmány tagjai közé a településen jelenlévő felekezetek lelkészei, az uradalmi tisztartó, a település néhány lakosa, a községi elöljáróság részéről pedig a bíró, az esküdtek és a jegyző tartoztak.¹⁸⁰ A levéltári iratokból kitűnik, hogy a többi bizottmány tagjai is a település köztisztviselőiben álló személyiségek közül kerültek ki.

---

175 A Hon, 1863. augusztus 4. 1. p.

176 A Hon, 1863. augusztus 5. 1. p.

177 Békés vármegye levéltára, 1715–1950. Ismertető leltár. Összeáll.: *Kereskényiné Cseh Edit*. Gyula, 2008. (Segédletek a Békés Megyei Levéltárból) 60. p.

178 Gyomával kapcsolatban egy iratot találtam a főispáni helytartói fondban, a többi bizottmány anyagát az inségbizottmányi fond tartalmazza.

179 *Sürgöny*, 1863. július 7. 2. p.

180 BêML IV–B–251–a Elnöki ir. 5. doboz. 665/1863.

Az egyes települések ínségbizottmányi iratanyaga tartalmilag kevésbé jelentős, irattípusait nézve viszont rendkívül sokszínű. Többnyire gazdasági iratokat (nyugták, számlák, utalványok, bizonyítványok stb.) tartalmaznak, elvéve találunk kormányzati jellegűeket (pl. bizottmányi ülési jegyzőkönyv kivonata). Az iratok tökéletesen leképezik az ínségbizottmányoknak az ínség elhárítása érdekében tett intézkedéseit. Az ínségbizottmányokhoz ínségsegélyező pénztárak tartoztak, élükön pénztáros állt, aki a bizottmány bevételeiről és kiadásairól ínségnaplót vezetett, valamint erről ínségügyi számadást (az ínségnapló részletes kivonata) készített.¹⁸¹

Orosháza mintaszerű és precíz, 1863. június 12–1864. július 30. között vezetett ínségnaplója lehetőséget ad a bevételek és a kiadások elemzésére.¹⁸² A bevételek alapján rekonstruálhatjuk az adományozókat és a könyöradományok típusát, továbbá képet alkothatunk a segélyek mértékéről. A bevételeket az alábbi táblázaton és a hozzá tartozó diagramon mutatjuk be:

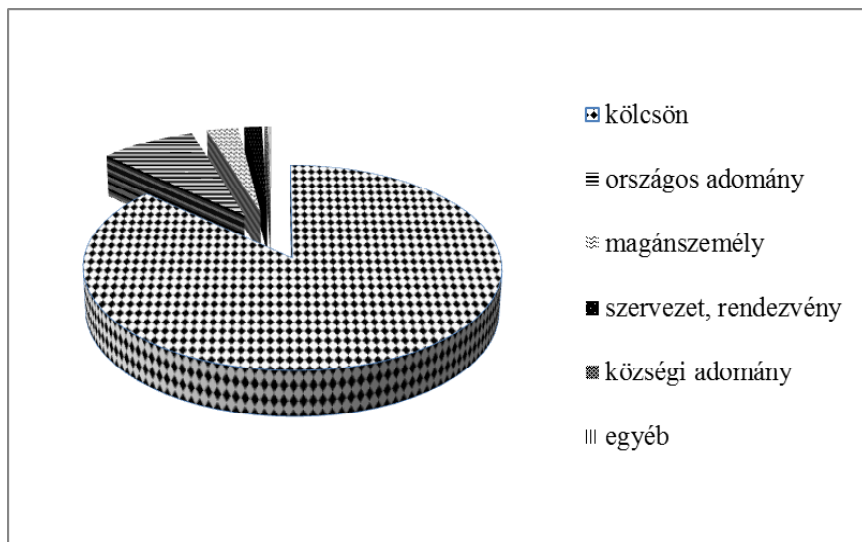
BEVÉTELEK

kölcsön	35 968 Ft 16 kr.	86,7%
országos adomány	3510 Ft 16 kr.	8,5%
magánszemély	1151 Ft 71 kr.	2,76%
szervezet, rendezvény	641 Ft 80 kr.	1,54%
községi adomány	108 Ft 12 kr.	0,3%
egyéb	103 Ft 13 kr.	0,2%
összesen	41 483 Ft 8 kr.	100%

---

181 Orosháza, Szarvas, Békés, Vésztő, Szentandrás, Kétegyháza és Szeghalom ínségüggyel kapcsolatos naplója vagy számadása maradt fenn.

182 BéML IV–B–255 Ínségi biz. ir. 1. doboz. Orosháza ínségbizottmánya. Orosháza ínségügyi naplója az 1863–1864. évről.

*Oroszáza inségbizottmánya bevételeinek megoszlása
1863. június 12–1864. július 30.*

A bevételek döntő többsége (86,7%) a Magyar Földhitel Intézettől kapott 18 000 Ft és az államtól kapott 9000 Ft kölcsönből, kisebb része (8,5%) országos könyöradományokból származott. A társadalmi szolidaritás bizonyítéka, hogy olyan köztisztelőben álló magánszemélyek küldtek pénzt Oroszázának, mint Karolina Augusta egykori császárné, Székács József evangélikus szuperintendens vagy Péterfalvi Szathmáry Károly nagyenyedi tanár, továbbá ezekhez járultak hozzá egy svájci magánszemély adományai. A Magyar Gazdaasszonyok Egylete mint szervezet, valamint a jótékony célú társadalmi rendezvények (a pesti inségi bazar, a Nemzeti Színház előadásai és a bécsi magyar úrhölgyek kiállítása) felajánlásaiból is részesült a település. Ezen kívül csekély községi pénzadományt, valamint az egyéb kategóriába sorolt termény- vagy ruhaadományt osztottak szét az inségesek között.

A kiadásokból arra következtethetünk, hogy egyrészt milyen típusú segélyre volt a legnagyobb szükség, másrészt milyen szükség- és bérkifizetések történtek. A kiadásokat a következő táblázat és a hozzá kapcsolódó diagram tekinti át:

Általánosságban az egyik legfőbb kiadási tételt az egyes élelmiszerek, illetve a települések inségi konyháin főzött levesadagok képezték, amik jelentősen hozzájárultak az éhínség felszámolásához. Az alábbi táblázat településenként tartalmaz erre vonatkozó adatokat:

település	típus	menyiség	fő	időtartam
Szarvas	leves	57 959 adag	57 959	1864. II. 1. – VI. 15. ¹⁸³
	kenyér	767 adag	767	1863. IX. – 1864. VI. ¹⁸⁴
	étel	2450 adag	116	1864. IV. 27. – VII. 11. ¹⁸⁵
Vésztő	sör	320 adag		
	kenyér	37 169,5 font ¹⁸⁶	1119	1864. I. 25. – VII. 11. ¹⁸⁷
Szeghalom	ecet	181 icce ¹⁸⁸	102	1864 ¹⁸⁹
	szalonna	8 font		
Gyula	kenyér	3 font/4 nap	680	1863. XI. 5. – 1864. VI. ¹⁹⁰
	leves	1 icce	170	1864. IV. 24. – VII. ¹⁹¹
Békés	kenyér	301 930 adag	18 126	1863. VIII. – 1864. VII. ¹⁹²
	hús	1778 font	2065	1864. I. 20. – V. 14. ¹⁹³

183 BéML IV–B–255 Ínségi biz. ir. 3. doboz. Szarvas ínségbizottmánya. 43/1864.

184 BéML IV–B–255 Ínségi biz. ir. 3. doboz. Szarvas ínségbizottmánya. 8/1864.

185 BéML IV–B–255 Ínségi biz. ir. 4. doboz. Vésztő ínségbizottmánya. 2/1864. E, Napló a süllyös és egyéb betegek számára naponta főzött ételek és sör kiosztásáról.

186 Súlymérték, 1 font átlagosan 0,4-0,6 kg volt. *Bogdán*, 1991. 623.

187 BéML IV–B–255 Ínségi biz. ir. 4. doboz. Vésztő ínségbizottmánya. 2/1864. D, Napló a Vésztő községbeli munkatehetetlenek számára kiosztott kenyérről.

188 Száraz úrmérték, 1 icce átlagosan 0,8-1,3 l és 0,6-1 kg közöttinek feleltethető meg. *Bogdán*, 1991. 605.

189 BéML IV–B–255 Ínségi biz. ir. 4. doboz. Szeghalom ínségbizottmánya. 10/1864.

190 *Scherer F.*: i. m. 152. p.

191 *Scherer F.*: i. m. 152. p.

192 BéML IV–B–255 Ínségi biz. ir. 2. doboz. Békés ínségbizottmánya. Havi kimutatások a békési ínségi bizottmány által kiosztott kenyérrészletekről (1863–1864).

193 BéML IV–B–255 Ínségi biz. ir. 1. doboz. Orosháza ínségbizottmánya. Napló az inségesek élelmezésére, ápolására kiosztott cikkek kiadásáról, 1. füzet (1864).

település	típus	mennyiség	fő	időtartam
Orosháza	kenyér	14 675 font	1602	1864. V. 14. – VII. 11. ¹⁹⁴
	leves	35 220 adag	35 220	1864. I. 12. – V. 31. ¹⁹⁵
Köröstarcsa	gabona	5160 adag	414	1863. IX. – 1864. VII. ¹⁹⁶

Láthatjuk tehát, hogy Gyulán a levesadagok, Szeghalmon az ecet és a szalonna, Vésztőn az ételadagok és a sör járultak hozzá a skorbutos betegek gyógyulásához. A vésztői betegek számára kiszolgált gyógyszerek, Csákly János községi orvos 1864. júniusi jegyzéke szerint, 40 Ft 36 kr.-t tettek ki.¹⁹⁷ Egy Szeghalomról fennmaradt számla pedig a szegényeknek kiszolgált orvosi szereket (pl. tea, szájavíz, főzetek, kenőcsök) tartalmazta 30 Ft 79 kr. értékben.¹⁹⁸

Békés megyében csak 1863 őszén indultak meg az inségesek számára keresetet és megélhetést biztosító közmunkák, amiktől a munkanélküliség felszámolását várták. Augusztusban elkészült az inség által érintett terület térképe, melynek értéke, hogy az aszály sújtotta települések több-kevesebb megjelölésén kívül, a tervezett közmunkák egy részét is feltüntették.¹⁹⁹ A Helytartótanács közmunkák céljára a megyének augusztus 22-én 100 000 Ft-ot utalványozott. Az Országos Építészeti Igazgatóság kijelölte a munkák területét, és megadta az engedélyt, így szeptember 1-től megindultak a Szentés–Orosháza országos útvonal Csongrád megye határszéle és Orosháza közötti szakaszán a földmunkálatok (ez még nem szerepel a térképen).²⁰⁰

A vasútépítési földmunkák megkezdésére a Helytartótanács október 23-án adta meg az engedélyt az alföld–fiumei vasútvonal Békéscsaba–Szeged–Szabadka közötti szakaszán. Összesen 750 000 osztrák értékű Ft-ot szántak e célra, és Békés megyében 85 200 köböl föld megmozgatását tervezték. A vasútépítés ügyét a

194 BéML IV–B–255 Ínségi biz. ir. 1. doboz. Orosháza inségbizottmánya. Napló az inségesek élelmezésére, ápolására kiosztott cikkek kiadásáról, 2. füzet (1864).

195 BéML IV–B–255 Ínségi biz. ir. 1. doboz. Orosháza inségbizottmánya. Az inségi konyhán kiosztott levesrészletek jegyzéke (1864).

196 BéML IV–B–255 Ínségi biz. ir. 4. doboz. Köröstarcsa inségbizottmánya. 24/1864.

197 BéML IV–B–255 Ínségi biz. ir. 1. doboz. A Békés megyei központi bizottmány válogatott iratai. 48/1864.

198 BéML IV–B–255 Ínségi biz. ir. 1. doboz. A Békés megyei központi bizottmány válogatott iratai. 31/1864.

199 Vö. MOL D 189 Ált. ir. 13090/1863.

200 Dénes, 1959. 82. p.

megyében br. Eötvös József és Trefort Ágoston karolták fel, ők irányították a Békéscsaba–Hódmezővásárhely közötti szakaszt, amit már a térkép is jelölt. A csabai munkásokat Radnics Imre, az orosháziakat Boros Béni vasúti mérnök igazította el. A nem megfelelő előmunkálatok miatt a munka eredeti, november 24-i kezdését december 1-jére halasztották. Ennek híre viszont nem jutott el azon 200 orosházi munkáshoz, akik 24-én (hiábavalóan) a csabai határba indultak dolgozni. A csabai szakaszon viszont aznap 63 fővel megkezdték a munkálatokat. November–december folyamán az orosházi járásbeliek száma 340-ről 800-ra nőtt, míg a csabaiaké 350–418 között mozgott, bérük 45 kr. volt. A földmunkások 1864. január 7-én a föld befagyása miatt abbahagyták a munkát. Január 10–11. és március 7. között hivatalosan is szünetet rendeltek el, majd március 7-én mintegy 1350 munkással folytatódott a munkálatok a július 16-i végső beszüntetésig.²⁰¹

November elején ugyan megkezdődtek a vízszabályozási munkák, de nem tartottak sokáig. A tiszai töltésépítésen Békés megyéből mintegy kétezren dolgoztak. A Tiszához kerülők közül a kedvezőtlen körülmények — drágán kaptak élelmet, az éjszakát a szabadban kellett tölteniük — miatt sokan visszatértek lakóhelyükre.²⁰² Orosháza esetén ez komoly konfliktusokhoz vezetett. A tiszai töltésépítéshez kirendelt 800 orosházi napszámos „(...) [e] munkahelyre elmenni és ott dologba állani nem [akart]”, annak ellenére sem, hogy november 30-án 400 főt felszólított az inségbizottmány, hogy menjen az algyői munkálatokhoz. A Tisza-szabályozási munka helyett a település határában meginduló vasúti földmunkákban vettek volna részt, de ott csak 800 fő (400 csabai, 200 gyulai és 200 orosházi napszámos) elhelyezésére volt lehetőség, és ez vezetett a korábban tárgyalt december 1-jei orosházi népzendüléshez. A probléma végül megoldódott, mivel Gyuláról mindössze 31-en jelentek meg, így a helyeket orosháziakkal töltötték fel.²⁰³

A Körös- és Berettyó-szabályozási munkálatokban több mint ezer Békés megyei földmunkás vett részt.²⁰⁴ A Vésztő–Gyoma és Szeghalom–Darvas közötti Körös-szakaszon 1863 novemberétől a fagyok beálltáig átlagosan 900 napszámos dolgozott a szeghalmi járás 4 községéből, köztük Vésztőről.²⁰⁵ Szeghalom

---

201 *Szabó Ferenc*: Az alföld–fiumei vasút Békés megyei szakaszának építéstörténete (1862–1871). In: *Békési Élet*, 7. (1972) 2. sz. (a továbbiakban: *Szabó*, 1972.) 203–211. p., itt: 206–207. p.

202 *Szabó*, 1972. 206. p.

203 *Dénes*, 1965. 381–382. p.

204 *Szabó*, 1972. 206. p.

205 Vö. *Szabó Ferenc*: Vésztő az osztrák önkényuralom korában. In: *Vésztő története*. Szerk.: Szabó Ferenc. Vésztő, 1973. 145–160. p., itt: 149. p.; *Szabó Ferenc*: Vésztő a Habsburg önké-

napszámosai egyrészt vélhetően az említett Körös-szabályozási munkálatokba kapcsolódtak be, másrészt a már 1854-ben elkezdett Berettyó-szabályozási munkálatokból is kivették a részüket.²⁰⁶ A mezőberényi lakosokról annyit tudunk csupán, hogy valamilyen folyószabályozási közmunkában működtek közre.²⁰⁷ Az Élővíz-csatorna mélyítési és szélesítési munkálatait a békéscsabai napszámosok végezték el.²⁰⁸ Jelentős szerepet játszott a vízszabályozási munkálatokban a Hosszúfoki Körös-szabályozási Társulat, és pénztárnoka, Bodoki Károly vízszabályozási főmérnök. A társulat 1864. május 4-i közgyűlési jegyzőkönyve alapján a Kettős-Körös mentén, Doboz, Békés és Köröstarcsa településeken köbölként 80 kr.-ért gátépítési közmunkákat folytattak. További elképzeléseikről is tudunk: a Sebes- és Hármaskörösöknél átmetszéseket, továbbá a Kettős- és Hármaskörös bal parti töltéseinek kiépítését, valamint a Hosszúfoki-csatorna végére zsilip készítését tervezték.²⁰⁹

Az ínségbizottmányok 1864. július és augusztus folyamán szüntették be tevékenységüket, ami gyakorlatilag az aszály végét is jelentette,²¹⁰ így a pénztárnokok befejezték az ínségnapló vezetését.²¹¹ A pénztárnokok további feladata volt, hogy az ínségnaplók alapján számadást készítsenek a bizottmányi bevételekről és kiadásokról. E számadást először az adott település számvevője vizsgálta meg, és számvevői észrevételekben jelezte a problémákat, amiket a pénztárnok javított, majd a számvevő jóváhagyott. Az ínségnaplót és a számadást egyszerre terjesztették fel a megyei központi bizottmány számadást vizsgáló albizottmányának. A gyulai székhelyű albizottmány Hugyecz Pál főszámvevő elnökletével működött. Hugyecz számvevői észrevételekben tudatta a helyesbítésre szoruló részeket, erre a számadó feleletben vagy nyilatkozatban reagált (ezt előtte megvitathatta a bizottmányi tagokkal tartott ülésen). Ezt követően a főszámvevő

---

nyuralom korában. In: Vésztő története. Kezdetektől a várossá válásig. Szerk.: Ladányi Károly. Vésztő, 2008. 205–214. p., itt: 208–209. p.

206 Írások Szeghalom múltjából. Vál. és s. a. r.: *Miklya Jenő*. Békéscsaba, 1976. (Bibliotheca Beke-siensis, 13.) 86. p.

207 *Szabó Ferenc*: A Habsburg önkényuralom kora (1849–1867). In: Mezőberény története I. Szerk.: Uő. Mezőberény, 1973. 201–226. p., itt: 214. p.

208 *Cseres Tibor*: A kétszázötven éves Békéscsaba. Békéscsaba, 1969. [9. p.]

209 BéML XV–23–2 Dobay-nyomtatványok. 24/1864.

210 Csanád megyében az aszály hivatalosan 1863. szeptember 4-én „ért véget”. *Sipos I.*: i. m. 21. p.

211 A bizottmányok tevékenysége azonban csak 1865. januárban ért véget. Vö. *Sipos I.*: i. m. 21. p.

és a számadó közötti kompromisszum után az albizottmány fogadta el és hagyta jóvá a számadásokat.²¹²

A válságkezelés eredményessége és az aszály hatása

A vármegyei inségbizottmányi és a főispáni helytartói iratok sokasága, sokrétűsége, valamint az inségbizottmányok munkája (a legeltetés megszervezése, az élelemhiány és a munkanélküliség megoldása) alapján egy hatékony válságkezelési stratégiát feltételezhetünk, azonban a válságkezelést mégsem tekinthetjük egyértelműen pozitívnak. Egy másik forráscsoport — a Kancellária elnöki iratai — bevonásával²¹³ lehetőségünk nyílik a kép árnyalására: az iratokból a megye élén álló Kis János főispáni helytartó sokat betegeskedő, több hivatali hibát elkövető személyiségként rajzolódik ki, akinek Pálffy helytartó a felmentését kérvényezte.²¹⁴

Az aszály pusztításaival együtt az évtizedek óta jelenlevő alföldi problémák — köztük a faültetések, a vízszabályozások és a csatornaépítések — ismét előtérbe kerültek. A tudományos élet képviselőinek az élőfák hiányára való figyelmeztetése nem volt hiábavaló, ugyanis a Békés Megyei Gazdasági Egyesület még 1863-ban (a szárazságot látva) egy 16 holdas telket vásárolt Békéscsabán, ahová fákat ültetett, így jött létre a békéscsabai fakert.²¹⁵ A feljebb részletezett közmunkák keretein belül egyrészt folytatódott Békés megyében a Körösök szabályozása, másrészt fellendültek a vasútépítési munkálatok, továbbá több csatornaépítési terv is született.

Az aszály következtében előálló élelemhiány Mokry Sámuel békéscsabai tanárt és evangélikus hitszónokot búzanemesítésre sarkallta. Mokry 1864-ben szembaja miatt otthagya pedagógusi hivatását, és bérelt gerendási birtokán gazdálkodott, ahol a szárazságnak jobban ellenálló, jól bokrosodó és nagy kalászt adó búzát próbált meg előállítani. Munkája 1875-re sikerrel járt, eredményeit szaklapokban és az első magyar búzanemesítési szakkönyvben foglalta össze.²¹⁶

---

212 Vö. BéML IV–B–255 Inségi biz. ir. 4. doboz. Kétegyháza inségbizottmánya. 583/1864., 702/1864.

213 Itt szeretném megköszönni Deák Ágnesnek, hogy a forráscsoportra felhívta a figyelmemet.

214 Magyar Országos Levéltár (= MOL) D 185 Abszolutizmuskori Levéltár, Magyar Királyi Udvari Kancellária, Elnöki iratok. 111/1864.

215 BéML XV–23–2 Dobay-nyomtatványok. 51/1866.

216 Csabai életrajzok. Szerk.: *Grósz Mihály*. Békéscsaba, 1995. (Kézirat) 61–62. p.

Az 1862-es békési példának, valamint az ínséges időszaknak köszönhető a gyulai takarmánymagtár felállítása.²¹⁷ A takarmánymagtár alapszabályainak kidolgozására 1865. június 5-én küldöttség alakult.²¹⁸ Az alapszabályban megjelölték az intézet célját: „Gyula városa minden rendű lakosainak önkéntes hozzájárulása által, részint gabona nemű termékekben, részint készpénzben, egy oly takarékmagtári alapot előállítani (...) mely által szűk termés vagy más szükség idején, a városbeli lakosság termékbeli szükségei a lehető legkönnyebben pótolathassanak”.²¹⁹ Az elkészült alapszabályt augusztus 8-án hagyta jóvá a megyei hatóság, így létrejött a takarmánymagtár.²²⁰

*

1863–1864-ben Békés vármegye kormányzata és társadalma az adott kor eszközeivel, annak keretei, illetve korlátai között próbálta meg az aszály — tehát egy időjárás okozta természeti csapás — által előidézett gazdasági és társadalmi problémák megoldását. A tanulmány a kár ismertetését és annak helyreállítását makro- és mikroszintű események és intézkedések segítségével, valamint az ország más területein alkalmazott eljárások, továbbá a korábbi hasonló jellegű csapások párhuzamba állításával mutatja be. Célunk volt a történettudományban méltatlanul elfeledett katasztrófára felhívni a figyelmet, rámutatni annak jelentőségére, valamint tágabb kontextusban a természeti csapások kutatásának fontosságára és aktualitására. A természeti csapások problematikája ma éppúgy aktuális kérdés, a mindennapok része, mint másfél évszázaddal ezelőtt: elég csak belegondolnunk a közelmúlt eseményeibe, a 2009. tavaszi szárazság és a 2010. évi Borsod-Abaúj-Zemplén megyei árvíz pusztításaiba. Megállapíthatjuk tehát, hogy egy-egy időjárási szélsőség mint civilizációs kihívás minden korban komoly fenyegető tényező, leküzdéséhez a kormányzat és a társadalom együttműködésére, túlélési stratégiák kialakítására van szükség.

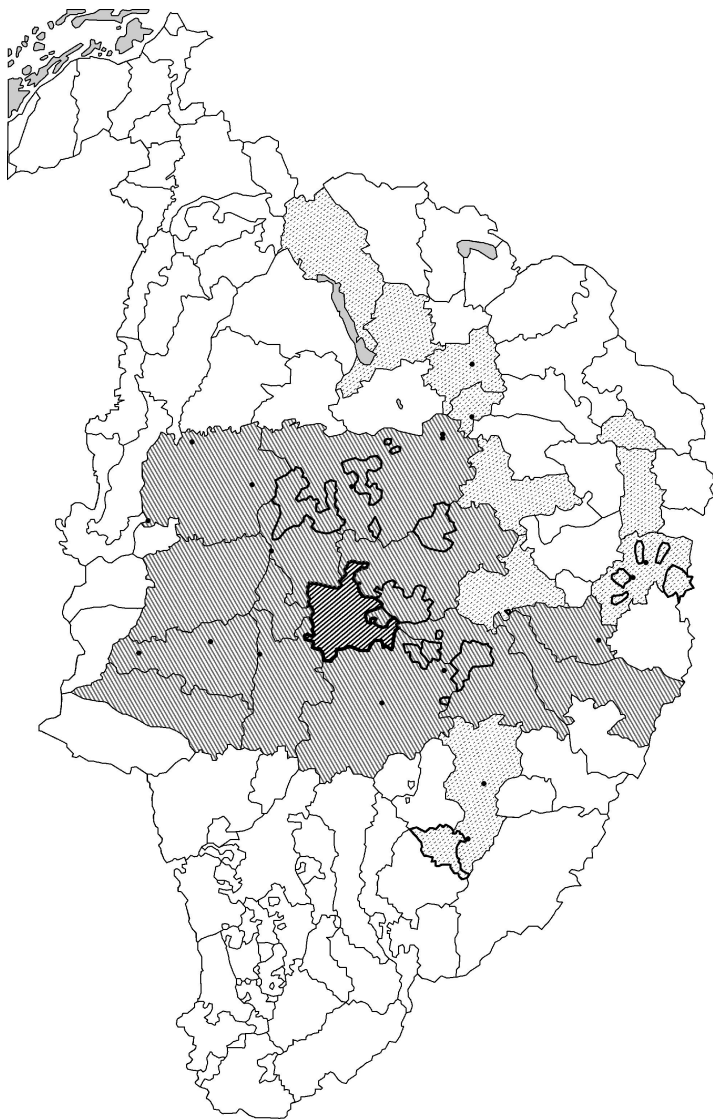
217 *Kósa László*: A gyulai református egyház története. Gyula, 1994. (Gyulai Füzetek, 7.) (a továbbiakban: *Kósa*, 1994.) 116. p.

218 *Scherer F.*: i. m. 152–153. p.

219 BéML XV–23–2 Dobay-nyomtatványok. 64/1865.

220 BéML XV–23–2 Dobay-nyomtatványok. 64/1865.; *Kósa*, 1994. 116. p.; *Scherer F.*: i. m. 153. p. Scherer tévesen közölte, hogy a takarmánymagtár felállítására nem került sor.

Függelék

1. sz. melléklet: Az aszály sújtotta terület Magyarországon (1863–1864)